

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ*

Υπό ΑΒΒΟΤΤ ΡΑΥΣΟΝ ΟΥΣΗΡ, Τακτικού Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard

(Κατὰ μετάφρασιν Γ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, Τελειοφοίτου τῆς Α.Β.Σ.)

Ἡ σχέσις τῆς θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ἱστορικὴν ἀνάλυσιν ὑπῆρξεν ἐν τῶν κεντρικῶν προβλημάτων τῶν ἱστορικῶν τῆς οἰκονομίας, ἀφ' ἧς ἀνεγνωρίσθη ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία ὡς ἰδιαιτέρος ἐπιστημονικὸς κλάδος. Πρόσφατοι μελέται εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν διήνοιξαν διὰ τοῦ σχηματισμοῦ νέων ἐννοιολογικῶν πλαισίων, τόσον διὰ τὴν θεωρίαν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν, εὐαρίθμους ὁδοὺς διὰ νέαν προσέγγισιν πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὡς καὶ πρὸς ἄλλα προβλήματα σημαντικὰ διὰ τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν οἰκονομολόγον.

I

Ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία ἀνεπτύχθη ὡς ἰδιαιτέρος ἐπιστημονικὸς κλάδος τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν γερμανικῶν ἱστορικῶν σχολῶν, ἀντιπροσωπευομένων ἰδίως ὑπὸ τῶν Friedrich List, Wilhelm Roscher, Karl Knies, Karl Bücher καὶ Gustav von Schmoller (*). Παρὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν σημαντικὴν γενικὴν κρι-

* Ἡ μεταφρασθεῖσα αὕτη μελέτη ἐλήφθη ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «The Journal of Economic History» τόμος IX, No 2, σελίδες 137—155, ἐνθα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «The significance of modern empiricism for history and economics». Αὕτη ἐγένετο τῇ ὑποδείξει τοῦ Γραφείου Ἐρευνῶν τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς καὶ τῇ συμβολῇ τῶν κ.κ. Ἀνδρέου Σαουνάτσου καὶ Κλαυδίου Μπανταλούκα, πρὸς οὓς ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

1) Χαρακτηριστικαὶ σκιαγραφήσεις τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἀπὸ ποικίλας ἀπόψεις δύναται νὰ εὑρεθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς ἔργα : Charles Gide καὶ Charles Rist, «Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours» (Β' ἔκδοσις Paris, 1913, καὶ Ζ' ἔκδοσις Paris 1947), Ἀγγλικά μεταφράσεις 1915 καὶ 1948, Βιβλίον IV. John Keliš Ingram, «A history of political economy» (Edinburgh, 1888). Feitel

τικήν τῶν ἀναλυτικῶν μεθόδων τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ κλασσικῆς σχολῆς, ὡς καὶ τῆς μεταγενεστέρως Αὐστριακῆς, τὸ ἔργον τῶν ἱστορικῶν σχολῶν ἦτο κατὰ κύριον λόγον ἐμπειρικόν. Τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά τῆς συμβολῆς των εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας εἶναι ἡ θεωρία τῶν σταδίων οἰκονομικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, καθὼς καὶ ἡ συνηγορία των ὑπὲρ τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς τῆς αὐταρκειᾶς. Περί τῶν σταδίων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐγένετο τὸ πρῶτον λόγος ὑπὸ τοῦ List, ἀργότερον δὲ τὸ θέμα τοῦτο ἀνεπτύχθη πληρέστερον ὑπ' ἀμφοτέρων τοῦ Bücher καὶ τοῦ Schmoller. Ἡ γενικωτέρα σειρά σταδίων ὑποθέτει τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν συντελουμένην κατὰ τὰ διαδοχικὰ οἰκονομικὰ συστήματα τοῦ χωρίου, τῆς πόλεως, τοῦ περιφερειακοῦ κράτους καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κράτους (?). Διὰ πολλὰς περιοχὰς ἀνεγνωρίζετο ὅτι ἡ ἀνάπτυξις ἔβαινεν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς οἰκονομίας τῆς πόλεως εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν. Ὁ Schmoller λίαν εἰλικρινῶς ἀνεγνώριζεν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ σειρά θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφάρμοσθῆ μόνον προκειμένου περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Β. Δ. Εὐρώπης ἀπὸ πτώσεως Ρώμης. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος εἰς τοὺς ἀρχαίους πολιτισμούς παρουσίαζεν ἓνα ἰδιαιτέρον πρόβλημα. Ὑπῆρχε μὲν κάποια διάθεσις νὰ θεωρῆται ὅτι ἕκαστος πολιτισμὸς, πνευματικὸς ἢ τεχνικὸς, διήρχετο ἀπὸ σειράν σταδίων ἀντιστοιχούντων πρὸς νεανικὴν, μέσην καὶ γεροντικὴν ἡλικίαν, πλὴν ὁμως δὲν ἐδίδοτο εἰδικὸν περιεχόμενον εἰς τοιαῦτα σχήματα.

Οὕτως, ἡ γενικωτέρα σειρά σταδίων περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν μᾶς ἐπὶ μέρους πολιτιστικῆς ὁμάδος, καὶ δὲν ἀφεώρα τὴν ἀνάπτυξιν πέραν τῶν ἐθνικῶν ὁρίων. Ὑπῆρχον καὶ ὑπαινιγμοὶ περὶ αὐτοκρατορικοῦ (imperial) σταδίου, κατὰ τὸ ὅποιον ἐν Εὐρωπαϊκὸν κράτος ἐξήσκει ἔλεγχον ἐπὶ σημαντικῶν τροπικῶν περιοχῶν, ἀλλ' ἡ φάσις αὕτη δὲν ἐνεσωματοῦτο ρητῶς εἰς τὴν ἐν λόγῳ σειράν, ἀκόμη καὶ εἰς τὸ μεταγενέστερον ἔργον τοῦ Schmoller, ὅταν τὰ ἱμπεριαλιστικὰ ζητήματα ἀπετέλουν περιβλεπτα πολιτικὰ προβλήματα. Τοιαῦται γενικεύσεις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παρουσιασθοῦν ὡς τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν πάσης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Θὰ ἠδυνάμεθα τὸ πολὺ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἕκαστος μεγάλος πολιτισμὸς θὰ ἐδείκνυε κάποιαν ὀργανικὴν

Lifschitz, «Die historische schule der wirtschaftswissenschaft» (Bern, 1914). Georg von Below, «Probleme der wirtschaftsgeschichte; eine einföhrung in das studium der wirtschaftsgeschichte» (Tubingen, 1920).

2) (Σημ. Μετ.). Διὰ τοῦ ὀρου «περιφερειακὸν κράτος» γίνεται ἐνταῦθα ἀναφορὰ εἰς τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα, ἢ σύστημα δουλοπαροικίας, τὸ ὅποιον ἴσχυσε κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ Κεντρικὴν Εὐρώπην. Ὑπὸ τὸ σύστημα τοῦτο ἡ γῆ ἦτο διηρημένη εἰς τιμάρια ἢ φέουδα, τὰ ὅποια κατ' οὐσίαν ἀπετέλουν κρατίδια, καθόσον οἱ ἐξουσιάζοντες ταῦτα εὐγενεῖς δὲν ἦσαν μόνον ἰδιοκτῆται τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ἦσκον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐκτεταμένην ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν εἰς τὸ ἐδαφος τοῦτο ἐγκατεστημένων δουλοπαροίκων. Ἡ Εὐρώπη εὐρίσκετο εἰσέτι εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀνταγωνισμῶν, μεταξύ τῶν εὐγενῶν καὶ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἀνταγωνισμῶν, οἱ ὅποιοι κατέληξαν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τῶν συγχρόνων ἐθνικῶν κρατῶν, ὡς γνωρίζομεν ταῦτα σήμερον.

ανάπτυξιν ἐκ μικροτέρων πρὸς εὐρυτέρας ὀργανικὰς ἐνότητος. Παρὰ τὴν ἐμπειρικὴν ἀξίαν μερικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν γενικεύσεων τούτων, εἶναι αὐταί πάντως ἀφελεῖς καὶ ἀτελεῖς περιγραφαὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Δὲν ὑπάρχει ἀναγνώρισις τῆς σχέσεως τῶν ἐπὶ μέρους κοινωνιῶν πρὸς τὸν περιβάλλοντα αὐτὰς κόσμον, ἂν καὶ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀνάπτυξις ὑποκινεῖται τόσον ἀπὸ τὰς ἑξωτερικὰς ἐπαφάς, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς ἀνάγκας.

Ἡ σειρὰ τῶν μορφῶν τῆς βιομηχανίας, ἂν καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπ' ἀμφοτέρων τοῦ Schmoller καὶ τοῦ Bücher, εἶναι ἐν γένει συνδεδεμένη πρὸς τὸν Bücher. Εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς ἡ σειρὰ αὕτη περιέγραφε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας ὡς πρόοδον ἀπὸ τῆς οἰκοτεχνίας εἰς τὴν κυρίως (ἐργοστασιακὴν) βιομηχανίαν, διὰ τῆς παρεμβολῆς τῶν σταδίων τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς παραγωγῆς διὰ τὴν ἀγοράν (Putting out System) δηλαδή, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παραγωγὴν κατὰ παραγγελίαν. Ἡ βιοτεχνία διηρεῖτο εἰς ὑποστάδια τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, μὲ πρῶτην ὕλην παραδιδομένην εἰς τὸν βιοτέχνην ὑπὸ τῆς πελατείας (Wage Work), καὶ τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς μὲ πρῶτην ὕλην, τὴν ὁποίαν ἐπρομηθεύετο ὁ ἴδιος ὁ βιοτέχνης (Craft Work). Αἱ κατηγορίαι αὗται ἐτύγχανον ἐφαρμογῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τοὺς πρωτογόνους πολιτισμούς, οὕτως ὥστε ἡ ὀργάνωσις τῆς βιομηχανίας νὰ θεωρῆται ὡς τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας. Ἡ σημασία τῆς δουλείας εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἐξήρθη τόσον πολὺ, ὥστε ἡ ἀρχαιότης ἐχαρακτηρίζετο ὡς οἰκιακὴ οἰκονομία μεγεθυθεῖσα διὰ τῆς προσθέσεως τῶν δούλων εἰς αὐτήν. Ἡ εἰς μεγάλην κλίμακα παραγωγή κατέστη ἐφικτὴ ὑπὸ μίαν μορφήν ὀργανώσεως, ἡ ὁποία ἦτο οὐσιωδῶς πρωτόγονος. Ἡ κατάταξις αὕτη τῶν μορφῶν βιομηχανικῆς ὀργανώσεως ἦτο συμβολὴ πολὺ σημαντικώτερα τῆς σειρᾶς τῶν σταδίων τῆς ὀδηγούσης εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν. Μὲ τὰς ἀπαραιτήτους ἀναθεωρήσεις οἱ ὡς ἄνω χαρακτηρισμοὶ τῶν μορφῶν τῆς βιομηχανίας κατέστησαν βασικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν περιγραφὴν καὶ ἀνάλυσιν τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, ὅπως γίνεται ἀκόμη καὶ σήμερον.

Αὐταὶ αἱ οὐσιωδῶς ἐμπειρικαὶ γενικεύσεις δὲν ἐνεσωματοῦντο ρητῶς εἰς τὰς συζητήσεις περὶ μεθόδου, αἱ ὁποῖαι συνεκεντροῦντο περὶ τὸ ζήτημα τῆς ἰσχύος τῆς ἀφρημένης ἀποδείξεως τῆς ἀρχῆς τῆς σχετικῆς ὑπεροχῆς. Ἡ συνηγορία ὑπὲρ τῆς προστασίας πρὸς προώθησιν τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἔννοιαν μιᾶς καθαρῶς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὡς τελικοῦ ἀποτελέσματος τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, πλὴν ὅμως ἡ σειρὰ τῶν σταδίων ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεξάρτητος τῆς διχογνωμίας περὶ τὴν ἐμπορικὴν πολιτικήν. Ἡ μεγάλη διχογνωμία περὶ τῆς μεθόδου συνεκεντροῦτο τοιοῦτοτρόπως εἰς ἓνα μᾶλλον συμπτωματικὸν ἀντικείμενον διαφωνίας. Ἡ ἰσχύς τοῦ ἐπιχειρήματος περὶ τῶν εἰς παιδικὴν ἡλικίαν εὐρισκομένων βιομηχανιῶν ἦτο ἀποδεκτὴ ὑπὸ πολλῶν θεωρητικῶν τῆς γενεᾶς τοῦ Schmoller, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν θὰ ἀπέδέχοντο τὰς κριτικὰς του διὰ τὴν τεχνικὴν τῆς θεωρητικῆς ἀναλύσεως. Ἡ ὀργίλη καὶ ἀτυχὴς διχογνωμία ἔλαβεν ἐσφαλμένην κατεύθυνσιν. Αἱ πραγματικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ ἱστορικῆς καὶ θεωρητικῆς ἀναλύσεως οὐδέποτε ὠρίσθησαν κατὰ τὸν

πρέποντα τρόπον και οὐδεμία πραγματική πρόοδος συνετελέσθη διὰ τὴν παράλληλον και ἀποτελεσματικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀμοιβαίως ἀλληλεξαρτωμένων τούτων ἐπιστημονικῶν μεθόδων.

Τὸ καθαρὸν ἐπίτευγμα τῶν ἱστορικῶν σχολῶν εἰς τὸ πεδίον τῆς γενικεύσεως ἐνεσωματώθη εἰς τὰς δύο σειράς, αἱ ὁποῖαι ὑπέθετον ὅτι πᾶσα ἱστορικὴ ἀνάπτυξις ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔθνικοῦ κράτους ἀφ' ἑνός, και τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος ἀφ' ἑτέρου. Ἡ λεπτὴ αὕτη ἐφαρμογὴ τῆς τεολογίας ἦτο πᾶν ὅ,τι οἱ ἱστορικοὶ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν ὡς βράσιον διὰ τὴν συστηματικὴν ἐρμηνείαν τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας. Ἡ ἀφελὴς των ἀντίληψις περὶ τῆς σχετικότητος ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἡ θεωρία οὔτε ἡ ἱστορία θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν ἀξιολογικὰς κρίσεις γενικοῦ χαρακτῆρος. Αἱ πλέον ἀφηρημέναι προτάσεις εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐκτιμήσεως ὑπέτιθετο ὑπὸ τοῦ Schmoller ὅτι εἶναι ἐφαρμόσιμοι μόνον προκειμένου περὶ μιᾶς ἀφηρημένης μέσης ἔθνικῆς οἰκονομίας (Abstrakte durchschnittsvolkswirtschaft) (*). Ἀνασκοποῦντες τὴν διχογνωμίαν ταύτην σήμερον, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ λογικὴ τῆς θέσεως τοῦ Schmoller διαφέρει μόνον εἰς λεπτομερείας και ἐφαρμογὰς ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ J. h. Stuart Mill (*). Ἄλλ' αἱ προταθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν σχολῶν ἐφαρμογαὶ ἦσαν ἐλαττωματικαί· ἡ φύσις τῆς ἀτελείας τῶν «ἀφηρημένων» προτάσεων παρενοεῖτο.

Αἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀφηρημένων ἐπιστημῶν και τῆς ἱστορικῆς ἀναλύσεως διευτυπώθησαν ἐπαρκέστερον ὑπὸ τοῦ Heinrich Rickert. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ κεφαλαιώδους ἔργου του «Die grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung» ἐδημοσιεύθη τὸ 1896. Ἀνεθεωρήθη και ἐπληρώθη κατὰ τὰ ἔτη 1902 και 1913, ἐπληρώθη δὲ περαιτέρω κατὰ τὸ 1921. Ἦτο δηλαδὴ ὁ Rickert σχεδὸν σύγχρονος τοῦ Schmoller. Ἡ περὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀντίληψις του βασίζεται κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὅποιον ὁ Κάντ μετεχειρίσθη τὰς ἀναλυτικὰς και συνθετικὰς κρίσεις. Ἡ ἱστορικὴ ἀνάλυσις παρουσιάζεται ὡς ἀπαραίτητον συμπλήρωμα εἰς τὴν ἀφηρημένην γνῶσιν, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ μεθόδων παρομοίων πρὸς τὰς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· αἱ διὰ τῆς ἱστορικῆς ὁμως ἀναλύσεως ἐξακριβούμεναι ἀλήθειαι εἶναι διαφορετικῆς τάξεως. Πάντως ὁ Rickert ἔλαβε τὴν θέσιν ὅτι οὐδεὶς ἐπιστημονικὸς κλάδος θὰ ἠδύνατο νὰ βασισθῇ ἀποκλειστικῶς εἴτε ἐπὶ τῆς «ἐπιστημονικῆς» εἴτε ἐπὶ τῆς «ἱστορικῆς» τεχνικῆς. Ὡρισμένα φαινόμενα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπαιτοῦν ἱστορικὴν μεταχείρισιν, ἐνῶ ὠρισμένα φαινόμενα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἀπαιτοῦν ἀφηρημένην γενίκευσιν και ἀνάλυσιν.

Ἡ μείωσις τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἱστορικῶν σχολῶν μετὰ τὸν θάνατον τῶν Schmoller και Bücher ὠφέιλετο εἰς πολλὰ σύμφυτα στοιχεῖα ἀδυναμίας τῶν

3) G. Schmoller, «Volkswirtschaftlehre». Johannes Conrad, L. Elster και W. Lexis, «Ein Handwörterbuch der Staatwissenschaften» (1894), VI, 531. Αὐτόθι (1911), VIII, 431.

4) Alfred G. Ayer, «Language, Truth and Logic» (Α' ἔκδοσις London : Victor Gollacz, 1936, σελίδες 71 - 86).

ιδεολογικῶν των ἀντιλήψεων. Ἡ ἐμπειριστικὴ θέσις, ἡ ὁποία ἔχει πολλὰ προσόντα, διευτώθη κατὰ μὴ κατάλληλον τρόπον καὶ ἔτυχεν ἐφαρμογῆς χαρακτηριζομένης ὑπὸ ἀδικαιολογήτων ὑπερβολῶν. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Schmolter καὶ τοῦ Bücherer θὰ ἐδυσκολεύοντο ν' ἀντιπαλαίσουν πρὸς τὴν ἀνερχομένην παλῖρροιαν τῆς σοσιαλιστικῆς θεωρίας καὶ ἱστορίας, ἔστω καὶ χωρὶς τὰς βαθεῖας πολιτικὰς μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ τὴν γερμανικὴν ἤτταν. Εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν κοινωνιολογίαν ἡ σκέψις μετεπήδησεν ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸν πρὸς τὸν ὕλισμὸν καὶ τὸν ἰδεαλισμὸν, τὸσον παράξενα συνδεδυασμένους εἰς τὰς μαρξιστικὰς θεωρίας.

II

Πρόσφατοι πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας παρέχουν διὰ πρῶτην φοράν μίαν ἀληθῶς νοήμονα διατύπωσιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης καὶ θέτουν ὑπὸ ἔλεγχον τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας διὰ τῆς προσπαθείας συστηματικῆς ἐπαληθεύσεως αὐτῶν⁽⁵⁾. Ἡ νέα κοσμολογία ἀντιλαμβάνεται τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ὡς σύστημα ἀλληλεξαρτήσεως⁽⁶⁾. Τὰ ἀπόλυτα, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ὡς ἐμπεριέχοντα ἀντιθέσεις ἢ ἀντινομίας, ἀναγνωρίζονται τῶρα ὡς τμήματα ἐνιαίου συνόλου. Διὰ τὸν Newton χρόνος καὶ χῶρος, ὕλη καὶ ἐνέργεια, ἦσαν ὡς ἐννοιαὶ ἢ ὡς οὐτότητες τελείως διακεκριμέναι καὶ κεχωρισμέναι. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σύστημα ὕλης — ἐνεργείας εἶναι ἐν ἀδιάλυτον σύνολον. Ἡ ὕπαρξις τῆς ὕλης — εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐνεργείας. Ἄνευ ἐνεργείας δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὕλη. Ἄνευ ὕλης δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐνέργεια. Ὁ Newton ἐπέσβευεν ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος ἠδύναντο νὰ τύχουν χωριστῆς μεταχειρίσεως καὶ ὅτι αἱ σχέσεις εἰς τὸν χῶρον ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητοι πάσης χρονικῆς συγκυρίας. Πᾶς τοιοῦτος διαχωρισμὸς θεωρεῖται σήμερον ὅτι ἀποτελεῖ αὐθαίρετον ἀφαίρεσιν, δυναμένην νὰ δικαιολογηθῇ μόνον ὑπὸ συνθήκας ἐπιμελῶς περιορισμένης. Ἀπὸ τὰς βιολογικὰς ἐπιστήμας διδασκόμεθα ὅτι «πνεῦμα» καὶ σῶμα εἶναι ἀμοιβαίως ἀλληλεξηρητῆναι λειτουργαὶ τῶν ἀνωτέρων ὀργανισμῶν, οὕτως ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχη σήμερον σαφῆς ἐπιστημονικὴ βᾶσις διὰ τὸν δυϊσμὸν, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε τὸσον σπουδαῖον ρόλον εἰς μέγα μέρος τῆς φιλοσοφίας.

5) Susanne K. Langer, «Philosophy in a New Key» (Cambridge: Harvard University Press, 1942) σελίδες 13 - 14 (New York: Penguin books, 1948) σελ. 10.

6) Arthur Stanley Eddington, «The Nature of the Physical World» (Cambridge: The University Press, 1933) Eddington, «New Pathways in Science» (Cambridge: The University Press, 1935). Alfred North Whitehead, «Science and the Modern World» (New York: The Macmillan Co., 1935). George Gamow, «The Birth and Death of the Sun; Stellar evolution and sub-atomic energy» (New York: The Viking Press, 1940). Gamow, «Biography of the Earth; Its past, present and future» (New York: The Viking Press, 1946). Henri Bergson, «L'évolution créatrice» (Paris 1906): «Creative evolution» (New York: Henry and Holt, 1911) σελίδες 329-370. Norbert Wiener, «Cybernetics» (New York: John Willey and Sons, 1948), σελίδες 40-56.

Δέν είναι εύχερες ν' άποφανθώμεν, ότι αί θέσεις αύται άποτελοϋν έπαληθευμένην γνῶσιν. Καί αί τρεις φάσεις τής νέας αντίληψεως περι τοϋ έξωτερικοϋ κόσμου έχουν βεβαίως άρκετά έπαληθευθή ώστε να καθιστοϋν προφανές ότι αί παλαιότερα άπόψεις δέν δύνανται πλέον να χρησιμοποιηθοϋν, είμή μόνον έπιμελῶς περιωρισμένα. Άλλά πρὸς τό παρόν οϋδεις θά έπεθύμει να ίσχυρισθῆ ότι ή κατανόησις μας καθόσον άφορᾷ τὰ φαινόμενα ταϋτα είναι πλήρης, ή ότι αί παροϋσαι κατ' άρχήν διατυπώσεις μας είναι τελείως ίκανοποιητικά. Αί νευτώνειοι αντίληψεις περι φύσεως και έπιστήμης είναι ήδη άπρηχαιωμένα. Άναντιρρήτως, έχουμε ύποχρέωσιν ν' αναθεωρήσωμεν πολλὰς έκ τῶν σκέψεών μας, αν και δέν είμεθα ύποχρεωμένοι ν' άποδεχθώμεν οίανδήποτε ειδικήν διατύπωσιν τῶν έπιστημονικῶν ή φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Άκόμη και πρὸ τῶν μεγάλων προόδων εις τὰς φυσικὰς έπιστήμας είχαν άρχίσει έξελίξις τις τής έμπειρικῆς φιλοσοφίας, ή όποία προεκάλεσεν σημαντικὰς αναθεωρήσεις εις τήν θεωρίαν τής γνώσεως. Η μεγίστη άδυναμία τοϋ συστήματος τούτου σκέψεως έξεπήγασεν έκ τής δυσκολίας όπως δώση πλήρωσ ίκανοποιητικὴν έρμηνείαν τής φύσεως τής άληθείας εις τήν τυπικήν λογικήν και τὰ μαθηματικά. Η έπιστημονική γενίκευσις, ή όποία βασίζεται επί τής έμπειρίας, είναι ενδεχομένως λανθασμένη, άλλ' αί προτάσεις τής λογικῆς και τῶν μαθηματικῶν «έμφανίζονται ως άναγκαίαι και βέβαιαι». Ο έμπειριστής ίσχυρίζεται ότι «οϋδεμία πρότασις με οϋσιαστικόν περιεχόμενον δύναται να είναι άναγκαία ή βεβαία». Οϋτως, ή έμπειριστική φιλοσοφία αντιμετωπίζει τό δίλημμα, ή να ύποστηρίξη τήν θέση ότι ή λογική και τὰ μαθηματικά δέν παρουσιάζουν άναγκαίως άληθείας, ή ν' άποφανθῆ ότι αί προτάσεις αύται δέν έχουν οϋσιαστικόν περιεχόμενον. Ο,τιδήποτε και αν εκλέξη τις, παρουσιάζει δυσχερείας: ύπάρχει ή γενική πεποίθησις ότι αί άλήθειαι τής λογικῆς και τῶν μαθηματικῶν είναι άναγκαίαι: εάν τις ίσχυρισθῆ ότι δέν έχουν οϋσιαστικόν περιεχόμενον, δέν θά είναι κατόπιν εύκολον να καταδείξη ότι προτάσεις έστερημένα οϋσιαστικοϋ περιεχομένου δύνανται να είναι άληθεϊς ή χρήσιμοι (*).

Η παροϋσα λύσις τοϋ διλήμματος τούτου στηρίζεται εις τὰς έργασίας τῶν Charles S. Pierce, William James, Bertrand Russell, A. N. Whitehead και άξιολόγων Γερμανῶν θεωρητικῶν τής λογικῆς. Αί άλήθειαι τής λογικῆς και τῶν άφηρημένων μαθηματικῶν είναι βέβαιαι, εάν αί προτάσεις εκφράζουν έπακριβῶς άπόφασιν πρὸς χρησιμοποίησιν συμβόλων καθ' ώρισμένον τρόπον. Τό κριτήριον, τής άληθείας έγκείται μόνον εις τήν συνοχήν και άλληλουχίαν, με τήν όποιαν χρησιμοποιοϋνται οί όροι τής άναφορᾶς. Ο έμπειριστής ίσχυρίζεται ότι τοιαϋται άλήθειαι δέν περιγράφουν ειδικόν τινα χαρακτήρα τής πραγματικότητος πέραν τῶν όρίων τής έμπειρίας, δηλαδή δυνάμενον να γνωσθῆ άπ' εύθείας δια τής σκέψεως και τής διαισθήσεως (**).

7) Ayer, «Language, Truth, and Logic» σελίδες 72—73.

8) Clarence I. Lewis, «An analysis of Knowledge and Valuation» (La salle, Ill. : Open Court Publishing Co., 1946) σελίδες VIII—IX.

Ἡ νέα αὐτή ἐμπειριστική θέσις διαφέρει τῆς ὑπερβατικῆς τοιαύτης⁹⁾ ὑπὸ δύο σημαντικὰς ἀπόψεις. Ἡ ἀλήθεια εἰδικῶν τινῶν προτάσεων εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὰ μαθηματικά, ὡς καὶ εἰς ἄλλα ἀναλυτικὰ πεδία, δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως καὶ ἄλλων ἀληθειῶν. Ἡ «ἀλήθεια» τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως καὶ ποικίλων μὴ εὐκλείδειων γεωμετριῶν. Διὰ τὸν ἐμπειριστὴν αἱ ἀναλυτικαὶ ἀλήθειαι δὲν εἶναι ἀπόλυτοι, ὡς θεωροῦνται αὐταὶ ὑπὸ τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεαλιστῶν. Ἐπὶ πλέον αἱ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἀφαίρεσεις αὐταὶ, ἐκφραζόμεναι δι' ἀναλυτικῶν κρίσεων, δὲν εἶναι ἀλήθειαι τάξεως ὑψηλοτέρας ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν αἱ συνθετικαὶ κρίσεις, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς βασιζέται ἐπὶ ἐπαληθεύσεως διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας¹⁰⁾. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης εἶναι δυνατόν νὰ οἰκοδομήσωμεν νοήμονα θεωρίαν τῶν ἀξιῶν, ἡ ὁποία παρέχει μίαν πολλὰ σημαίνουσαν διέξοδον εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ αἰσθητικὰς θεωρίας τῶν ἀξιῶν, τὰς προταθείσας ὑπὸ τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεαλιστῶν. Χρησιμοποιουμένη ἐν συνδυασμῷ πρὸς μίαν καλυτέραν κατανόησιν τῆς συναισθηματικῆς μας ζωῆς, ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῶν συμβόλων μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν ἀκόμη περισσότερο εἰς τὸ ὅλον πεδίου τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς. Ἐχομεν νέα μέσα διὰ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ ποικίλα συστήματα τῶν συμβόλων προκειμένου περὶ ἐννοιῶν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξελίξεως. Ἡ ἰδέα ὅτι «ὁ ἄνθρωπος κάμνει τὸν ἑαυτὸν του», δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν ἰδικὴν μας θρησκείαν, καὶ ὄχι μόνον εἰς πρωτογόνους θρησκείας καὶ εἰς θρησκείας ἄλλων λαῶν. Ἡ κατάρτησις τῶν νέων τούτων πεδίων ἀναλύσεως ὑπὸ τοῦ ἐμπειρισμοῦ βασιζέται ἐπὶ τῆς τοποθετήσεως τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἠθικῶν συμβόλων ἐντὸς τοῦ ὀρίζοντος τῶν συνθετικῶν ἀληθειῶν. Τὰ συστήματα ταῦτα τῶν συμβόλων χρησιμεύουν εἰς τὴν συναισθηματικὴν μας ζωὴν μᾶλλον, παρὰ εἰς τὴν πνευματικὴν. Ὡς μέρος τῆς ἐπιστήμης τῆς συμπεριφορᾶς ὁ συναισθηματικὸς κόσμος οὐδόλως ὑστερεῖ ἀπὸ ἀπόψεως σπουδαιότητος τοῦ κριτικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, τοῦ ἀποβλέποντος εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ συστήματος τῆς φύσεως¹¹⁾. Ἄλλ' αἱ ἀξίαι διὰ τὸν συναισθηματικὸν κόσμον εἶναι «ἐπαληθεύσιμοι» ἐμπειρίαὶ διαφορετικῆς τάξεως.

9) (Σημ. Μετ.) Ὁ ὅρος «ὑπερβατικός» (Transcendental εἰς τὸ κείμενον, Transzendental γερμανιστῶν) προέρχεται ἀπὸ τὴν λατινικὴν λέξιν Transcendere, ἡ ὁποία σημαίνει ὑπερβαίνω, αἴρωμαι πέραν. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὁ ὅρος σημαίνει τὸν πέραν τῶν ὀρίων τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας ἢ τῶν δυνατοτήτων μας βαίνοντα ἢ αἰρόμενον, τὸν ὑπερφυσικὸν ἢ ἐκτὸς τοῦ κόσμου τούτου εὐρίσκόμενον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ διαφόρων φιλοσόφων ἢ φιλοσοφικῶν σχολῶν ὑπὸ εἰδικᾶς ἐννοίας, ὅπως π.χ. εἰς τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν. Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Κάντ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γερμανῶν ἰδεαλιστῶν (ἰδίως τοῦ Schelling), ὡς καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ὑπαρξιστικὴν φιλοσοφίαν. Αἱ εἰδικαὶ ὁμοίαι αὐταὶ ἐννοιαὶ δὲν ἐνδιαφέρουν πολὺ ἐνταῦθα, καθόσον ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρον μᾶλλον ὑπὸ τὴν γενικωτέραν φιλοσοφικὴν ἐννοίαν.

10) Ayer, «Language, Truth, and Logic» σελ. 78.

11) Langer, «Philosophy in a new key», ἔκδ. 1947, σελ. 13-21· ἔκδ. 1948, σελίδες 10-17.

III

Ἡ ἀναθεωρημένη ἔννοια τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὀρίζει ἐκ νέου τὸ νόημα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ ἱστορία καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι ἀδιστάκτως περιλαμβάνονται εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐπιστημῶν καὶ λαμβάνουν θέσιν οὐδαμῶς κατωτέραν τῆς θέσεως οἰουδήποτε ἄλλου ἐπιστημονικοῦ κλάδου. Αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι ἐπιστῆμαι τῆς παρατηρήσεως. Ὅμοιάζουν πρὸς τὴν δυναμικὴν γεωλογίαν καὶ τὴν παλαιοντολογία κατὰ τὴν ἐξάρτησίν των ἐκ τῆς παρατηρήσεως καὶ τὴν ἔλλειψιν εὐκαιρίας πρὸς ἐλεγχόμενον πειραματισμόν. Ἐν τούτοις, ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τοῦ ἐπιστημονικοῦ των χαρακτήρος συνεπάγεται προέκτασιν τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς γενικεύσεως πολὺ πέραν τῶν ὁρίων, τὰ ὅποια γίνονται ἀποδεκτὰ ὡς ἱκανοποιητικὰ εἰς τὴν ἀφηγηματικὴν καὶ περιγραφικὴν ἱστορίαν. Αἱ παλαιότεραι μέθοδοι κριτικῆς συνεδέοντο πρὸς τὰς ἐρωτήσεις, τί συνέβη; ποῦ συνέβη; πότε συνέβη; διατί συνέβη; (12). Αἱ ἐρωτήσεις αὗται ἄφινον ἀνέπαφον τὴν ὅλην σειρὰν τῶν προβλημάτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας· οἱ παλαιότεροι ἱστορικοὶ δὲν ἔθετον τὴν ἐρώτησιν, πῶς συνέβησαν τὰ γεγονότα ταῦτα;

Τὰ προβλήματα τῆς διαδικασίας γεννοῦν ἀριθμὸν ἐρωτημάτων, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν πρὸς τὰ ἀναλυτικὰ προβλήματα τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν: σχέσεις μεταξύ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὁμάδος· σχέσεις μεταξύ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ περιβάλλοντός του· ἡ φύσις τοῦ νεωτερισμοῦ· συνθήκαι ἐπηρεάζουσαι τὴν προβολὴν τοῦ νεωτερισμοῦ. Ἰκανοποιητικαὶ ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα θὰ δώσουν ἐπὶ τέλος οὐσιαστικὴν περιγραφὴν τῶν διαδικασιῶν τῆς κοινωνικῆς ἐξελιξεως. Στενωτέραι ἐπαφαὶ θὰ ἐπιτευχθοῦν μεταξύ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν πεδίων τῆς πολιτιστικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς ἱστορικῆς κοινωνιολογίας. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ θὰ παραμείνη ξεχωριστόν, λόγῳ τῶν διαφορῶν εἰς τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν μᾶζαν τῶν ὑλικῶν τῆς χρονογραφημένης ἱστορίας.

Ἡ ἱστορία ἡ στηριζομένη ἐπὶ ἀνεπτυγμένης ἐμπειρικῆς βάσεως διαφέρει κατὰ δύο σημαντικὰς ἀρχὰς ἐρμηνείας ἀπὸ τὴν παλαιότεραν ἱστορικὴν ἐργασίαν. Οἱ παλαιότεροι ἱστορικοὶ ἦσαν ἐκ πεποιθήσεως ὑπερβατισταί. Ἡ ἀφηγηματικὴ ἱστορία εἶχεν οἰκοδομηθῆ γύρω ἀπὸ τὰς δραστηριότητας μεγάλων ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἐδέχετο ὡς ἐκδηλώσεις νοητικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, αἱ ὅποια ὑπέτίθετο ὅτι ἦσαν ἀνεξήγητοι. Ἡ μεγαλοφυΐα ἠδύνατο μὲν κατὰ τινα τρόπον νὰ συνδέεται πρὸς τὸ περιβάλλον της, ὡς καὶ ἔπραττεν ὁ

12) Charles Victor Langlois καὶ Charles Seignobos, «Introduction to the Study of History» (Α' ἐκδ. Paris 1897), τόμος Γ' κεφάλαιον II, (New York: Henry Holt and Co., 1898). Εὐρύτερα συζήτησις τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων εὐρίσκεται εἰς τὰ ἔργα τῶν Teggart καὶ See: Frideric J. Teggart, «Prolegomena to History» (Berkeley: University of California Press, 1916). Teggart, «The Processes of History» (New Haven: Yale University Press, 1918). Teggart, «Theory of History» (New Haven: Yale University Press, 1925). Henri See, «Science et Philosophie de l'histoire» (Paris: Alcan, 1928).

Τaine, αλλά παρέμενε μεγαλοφυΐα. Είς ώρισμένες μορφάς τῆς ύλιστικῆς έρμηνείας τῆς ιστορίας αἱ έλέγχουσαι δυνάμεις προσελάμβανον κοσμικήν ιδιότητα, οὕτως ὥστε τὸ ἄτομον δὲν ἦτο πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ φορεὺς οὐσιαστικῶς έξωτερικῆς δυνάμεως. Ὁ βιταλισμὸς ἐπίσης ἀνέπτυξεν ἕνα τύπον ὑπερβατισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπέδιδε περιορισμένην μόνον σημασίαν εἰς τὸ ἄτομον⁽¹³⁾. Ὅλαι αἱ μορφαὶ ὑπερβατισμοῦ πράγματι ἀντιπαρέρχονται ὡς πλήρως ἀνεξήγητον τὸ ζήτημα τοῦ πῶς συμβαίνουν τὰ γεγονότα.

Ὁ ὑπερβατισμὸς ὁδηγεῖ συνήθως εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐννοίας τινος τελικῶν σκοπῶν εἴτε ὑπὸ θρησκευτικὰς εἴτε ὑπὸ κοσμικὰς μορφάς. Εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τελεολογικῶν μεθόδων ὡς βάσεως διὰ τὴν ἀφήγησιν καὶ τὴν περιγραφὴν ὀφείλεται συνήθως τὸ ὅτι ὁ ἐπαγγελματίας ιστορικὸς χάνει τὴν προοπτικὴν καὶ συγχέει τὰ ἄμεσα ἐπιτεύγματα πρὸς τὸ ὕστατον νόημα τῆς κοσμικῆς διαδικασίας. Ὁ τύπος οὗτος τῆς συγχύσεως περιγράφεται ζωηρῶς ὑπὸ τοῦ Τοynbee εἰς τὸ δοκίμιόν του «The Present Point in History». Ὁ έορτασμὸς τοῦ ἀδαμαντίνου ἰωβιλαίου τῆς βασιλείσης Βικτωρίας ἐνεποίησεν αἴσθησιν εἰς τὴν πλειονότητα τῶν θεατῶν, ὡς τελετουργικὴ ἀναγνώρισις μεγάλου καὶ διαρκοῦς ἐπιτεύγματος. «Εἶδον τὸν ἥλιόν των ἰστάμενον εἰς τὸ ζενίθ του καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐκεῖ ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ... Μόλις τὸν εἶδον ἡ ἱστορία ἐτελείωσεν δι' αὐτοῦς»⁽¹⁴⁾. Ὑπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους καὶ ὑπὸ τοιαύτην τοποθέτησιν ἡ εὐάρεστος αὕτη ἀποδοχὴ τοῦ παρόντος ὡς σκοποῦ εἰς τὴν ἱστορίαν φαίνεται ἐπιφανειακὴ καὶ ἐπιπολαία. Ἡ ἄποψις αὕτη πάντως δὲν κερδίζει εἰς σημασίαν διὰ τῆς διατυπώσεώς της μὲ γενικωτέρους θεσμολογικοὺς ὅρους. Ὁ Τοynbee διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμένου χαρακτῆρος (parochialism) τῆς τρεχούσης ἱστορικῆς μας σκέψεως καὶ ἀφιερώνει τὸ ὅλον του ἔργον εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀνάγκης πρὸς διεύρυνσιν τῆς χρονικῆς κλίμακος τῆς ἱστορικῆς μας προοπτικῆς καὶ πρὸς διαφυγὴν ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς οἰασδήποτε ἐπὶ μέρους κοινωνίας. Τὸ ἔργον του «Study of History» ἀφιερώνεται εἰς τὴν θέσιν ὅτι εἰς πολιτισμὸς εἶναι ἡ ἐλαχίστη μονὰς τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης. Τὸ ἀποτελεσματικὸν ἔργον τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας ἔγκειται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπὶ μέρους πολιτισμῶν, ὡς καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν μεταξὺ των συγκρούσεων. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ὁμως τοῦτο, ἡ μέχρι σήμερον διαρρέυσασα ἱστορία δὲν ἀποτελεῖ ἄρκετὰ εὐρὺ θέατρον δράσεως καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ μέλλον ὡς μέγεθος καταλλήλου τάξεως. Εἰς τὸ δοκίμιόν του «Encounter Between Civilisations» ὁ Τοynbee φαντάζεται τὴν στάσιν τῶν μελλοντικῶν ἱστορικῶν ἐναντι τῶν γεγονότων τοῦ 1947, κατὰ τὰς ἀλληπαλλήλους χρονολογίας 2047, 3047, 4047 καὶ 5047.

Κατὰ τὸ ἔτος 4047 ἡ διάκρισις—ἡ ὁποία φαίνεται σήμερον μεγάλη— μεταξὺ τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐπιτιθεμένου, καὶ τῶν ἄλλων πολιτι-

13) Kurt Koffka, «Principles of Gestalt Psychology» (New York: Harcourt, Brace and Co., 1935), σελίδες 11—12, 308—9.

14) Arnold J. Toynbee, «Civilisation on Trial» (New York: Oxford University Press, 1948) σελ. 17.

σιμών, ὡς τῶν θυμάτων του, πιθανῶς θὰ φαίνεται ἄνευ σημασίας. Ὅταν ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια (radiation) θὰ ἔχη ἀκολουθηθῆ ὑπὸ τῆς ἀτομικῆς ἀντενεργείας (counterradiation), ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ προεξέχη, θὰ εἶναι μία μοναδικὴ μεγάλη πείρα, κοινὴ διὰ σύμπτασαν τὴν ἀνθρώπινητα· ἡ πείρα ἐκ τῆς συντριβῆς ἐπὶ μέρους ἔθνικῶν κληρονομιῶν διὰ τῆς συγκρούσεώς των μὲ ἔθνικὰς κληρονομίας ἄλλων πολιτισμῶν, ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῆς δημιουργίας νέας ζωῆς — νέας κοινῆς ζωῆς — ἀναπηδησάσης ἐκ τῶν ἐρείπιων⁽¹⁵⁾.

Ὅταν ὁ ἐμπειριστὴς ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐννοίας τῶν τελικῶν σκοπῶν, δὲν τὸ κάμνει ὡς ἐκ τῆς ἐπιθυμίας του ν' ἀναγάγῃ τὴν χρονικὴν διάρθρωσιν τῶν γεγονότων εἰς μίαν ἀποδιοργανωμένην σειρὰν γεγονότων ἄνευ νοήματος ἢ σκοποῦ. Μὲ τὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τις μίαν ἀόριστον συνταύτισιν τοῦ παρόντος πρὸς τὴν αἰωνιότητα διὰ μιᾶς ἐννοίας περιορισμένων καὶ πεπερασμένων σκοπῶν, μᾶλλον προσθέτει παρὰ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν της. Ὁ ἐμπειριστὴς προτείνει ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἀνωφελῆ θεώρησιν τῆς αἰωνιότητος διὰ μιᾶς ἐνεργοῦ προσπαθείας πρὸς κατανόησιν ἐνὸς πεπερασμένου κόσμου, τοῦ ὁποῖου τὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὄρια ἐπεκτείνονται καθόσον βελτιώνονται αἱ μέθοδοί μας ἀναλύσεως. Τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐπιτευχθοῦν διὰ τοιούτων ἀρχῶν ἐρμηνείας, εἶναι ἤδη ἐκτεθειμένα εἰς τὰς ἐργασίας τῶν ἀρχαιολόγων, πολιτιστικῶν ἀνθρωπολόγων καὶ πολλῶν ἱστορικῶν⁽¹⁶⁾. Αἱ ἀναλυτικαὶ μελέται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης, τῆς τέχνης καὶ τῆς Θρησκείας εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πάσης

15) Αὐτόθι σελ. 215.

16) Vere Gordon Childe, «The most ancient east; The Oriental Prelude to European Prehistory» (New York: Appleton — Century Co., 1934). Childe, «Man Makes Himself» (London: Watts and Co., 1938), ἐπανεξεδότη ἀναθεωρημένον ὑπὸ τὸν τίτλον «What hapened in history» (New York: The New American Library of World Literature, Inc., 1946). Childe, «The dawn of European Civilisation» (Δ' ἐκδοσις: New York: Alfred A. Knopf and Co., 1948) Harold John Edward Peake, «Early Steps in Human Rrogress» (London 1933). Grafton Elliot Smith, «Early Man, his Origin, Development and Culture» (London, 1931). Smith, «The Evolution of Man» (New York: Oxford University Press, 1924). Smith, «Human History» (New York: W.W. Norton and Co., 1929). Alfred Louis Kroeber, «Anthropology» (New York: Harcourt, Brace and Co, 1923 ἀναθεωρημένη ἐκδοσις τὸ 1948). Kroeber, «Configurations of Culture Growth» (Berkeley: University of Callifornia Press, 1944). Ruth Benedict, «Patterns of Culture» (Boston: Houghton Mifflin Co., 1934 New York: Penguin Books, 1946). Bronislaw Malinawski, «Coral Gardens and their Magic» (London: G. Allen and Unwin, Ltd, 1935). Malinawski, «Crime and Custom in Savage Society» (London: K. Paul, Trench, Treubner and Co, 1948). Malinawski, «The Father in Primitive Psychology» (New York: W.W. Norton and Co., 1927). Malinawski, «The Foundations of Faith and Morals» (London: Oxford University Press, 1936). Malinawski, «Magic, Science and Religion and other Essays» (Boston: Beacon Press, 1948).

νοήμονος κατανοήσεως τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνευματικοῦ καὶ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ (17).

IV

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀντιλήψεως ἑνὸς συστήματος ἀλληλεξηρημένου χρονοχώρου, ἀναμφιβόλως ἀφίνει τοὺς πλείστους ἀναγνώστας τῆς νεωτέρας ἐπ' αὐτοῦ φιλολογίας μετὰ τὸ ἰσχυρὸν συναίσθημα ὅτι τοιαῦτα σοφιστῖαι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν ἐσώτερα μυστήρια, τὰ ὅποια δὲν ἀφοροῦν εἰμὴ μικρὸν ἀριθμὸν μεμνημένων, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦν καὶ προσδοκοῦν νὰ καταστοῦν ἀκατάληπτοι. Δοκιμάζει κανεὶς τὸν πειρασμὸν νὰ συγκρίνη τὴν στάσιν τῶν ἀναγνωστῶν αὐτῶν πρὸς τὴν στάσιν τοῦ ἀρχοντοχωριάτη, ὁ ὁποῖος αἰφνιδίως ἀνεκάλυψεν ὅτι ἦσκει καθ' ὄλην του τὴν ζωὴν τὴν τέχνην τοῦ πεζοῦ λόγου, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ (18). Πολλὰ, ἐκ τῶν καθημερινῶν μας σκέψεων γίνονται δι' ὄρων τετραδιαστάτου συστήματος χρονοχώρου χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβανώμεθα καὶ οἱ πλείστοι ἐξ ἡμῶν ἔχομεν τόσον ἐπιμελῶς διδαχθῆ ὀλιγώτερον χρησίμους ἐννοίας περὶ χρόνου καὶ χώρου, ὥστε δὲν κατανοοῦμεν ἐπακριβῶς τὰς λειτουργίας τῆς σκέψεώς μας.

Δὲν ὑπάρχουν κρίσεις στενώτερον συνδεδεμέναι μετὰ τὸν καθημερινὸν μας βίον ἀπὸ τὰς κρίσεις περὶ τιμῆς καὶ τὰς κρίσεις περὶ ἀξιών τῶν ἀγαθῶν, αἱ ὅποια ἀποτελοῦν τὸ ὑπόβαθρον τῶν διαμορφώσεων τῶν τιμῶν τῆς ἀγορᾶς. Ἐπειδὴ εἶναι κοινοτοπῖαι τῆς ζωῆς μας, τείνομεν νὰ τὰς θεωρήσωμεν ἀπλᾶς καὶ προφανεῖς, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὀλιγώτερον περίπλοκοι ἀπὸ οἵασδήποτε ἄλλας κρίσεις περὶ ἀξίας.

Ἀφρημένη ἀνάλυσις τῆς ἀξίας καὶ τῆς τιμῆς παρουσιάζει τὰ φαινόμενα πλήρως ἀποκεκομμένα ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ τὸν χῶρον. Ἡ νεωτέρα θεωρία τῆς γενικῆς ἰσοροπίας ἀνάγει εἰς τοὺς ὄρους τούτους τὴν ὄλην διάρθρωσιν τῶν τιμῶν εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀγορὰ λαμβάνεται ὡς σημεῖον ἄνευ διαστάσεων εἰς τὸν χῶρον καὶ τὰ φαινόμενα λαμβάνουν χώραν εἰς ἀπλᾶς στιγμὰς τοῦ χρόνου. Εἶναι δυνατὸν νὰ οἰκοδομήσωμεν χρήσιμον πλαίσιον κατηγοριῶν εἰς τοιοῦτον ἐπίπεδον ἀφαιρέσεως, ἀλλὰ τὰ φαινόμενα δὲν δύνανται νὰ περιγραφοῦν ἐπακριβῶς τῇ βοθητῇ ὀλίγων συμβολικῶν χρονικῶν στιγμῶν. Ἀκόμη καὶ τὸ

17) Ἡ φιλολογία περὶ θρησκείας ἐπισκοπεῖται εἰς τὰ δοκίμια τοῦ John Murphy, εἰς συλλογὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Lamps of Anthropology» (Manchester University Press, 1943). Ἄλλα προβλήματα ὡς καὶ ἐπιπρόσθετος φιλολογία περιέχονται ὑπὸ τοῦ Langer εἰς τὸ ἔργον του «Philosophy in a New Key». Ἀξιοσημεῖωτοι ἐπίσης αἱ μελέται τοῦ G. Elliot Smith περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ ὅποια συνδέονται πρὸς τὸν λόγον. Παράβαλε κυρίως τὸ ἔργον του «The Evolution of Man».

18) (Σημ. Μετ.). Ὁ Usher ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ὁμώνυμου κωμωδίας τοῦ Μολιέρου. Εἰς αὐτὴν ὁ Μολιέρος ἐμφανίζει τὸν ἀρχοντοχωριάτη ἐρωτῶντα τί διαφέρει ἡ ποίησις ἀπὸ τὸν πεζὸν λόγον καὶ μετὰ περισσῆς ἀφελείας ἀνακράζοντα, ἀφοῦ ἐπληροφορήθη εἰς τί συνίσταται ἡ διαφορά αὕτη : «Ὡστε λοιπὸν καθ' ὄλην μου τὴν ζωὴν ἦσκουν τὴν τέχνην τοῦ πεζοῦ λόγου χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζω!» (Je faisais de la prose sans le savoir).

ἀπλοῦστατον δυνατὸν πρόβλημα ἐκτιμήσεως τῶν ἀγαθῶν ἐμπεριέχει τὸ σύστημα χρονο-χώρου. Ἐὰς ὑποθέσωμεν ὅτι ἐν ἀγρόκτημα, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ οἰκιακὴν οἰκονομίαν καταναλώσεως, διαθέτει περιορισμένον ἀπόθεμα γεωμήλων καὶ ὅτι οἱ κατοικοῦντες τὸ ἀγρόκτημα τοῦτο εἶναι ἀρκούντως ἀπομεμακρυσμένοι τῶν γειτόνων, ὥστε νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ἴδιον αὐτῶν ἀπόθεμα γεωμήλων καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἰδίαν αὐτῶν κατανάλωσιν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου. Ἡ συμβατικὴ ἀνάλυσις παραδέχεται ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἀποθέματος καθορίζεται ἀπὸ τὴν χρησιμότητα τῆς ὀριακῆς μονάδος καὶ εἰς τὰς πλείστας ἀναλύσεις δὲν γίνεται μνεία τοῦ χρόνου, εἴτε ἐπειδὴ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπόθεμα εἶναι τόσο μικρόν, ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ καταναλωθῆ ἀμέσως, εἴτε διότι τὸ ὅλον θέμα ἀγνοεῖται. Ὁ Wicksteed εἰς τὸ ἔργον του «Common Sense of Political Economy» ἔδωκεν ὀρθὴν ἀνάλυσιν μὲ αὐτονόητον ἀλλ' ἀτελεῖ ἀναγνώρισιν τοῦ στοιχείου τοῦ χρόνου (19). Συνετὴ χρησιμοποίησις τοῦ ἀποθέματος τούτου συνάγεται τὸν καθορισμὸν ποσοστοῦ καταναλώσεως καὶ ἡ κρίσις περὶ καταλλήλου ποσοστοῦ καταναλώσεως ἐξαρτᾶται φυσικὰ ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἀποθέματος, ἀπὸ τὴν φθαρτότητά του καὶ ἀπὸ τὴν πιθανὴν ἡμερομηνίαν ἐξασφαλίσεως νέου τοιούτου. Ἀπὸ μίαν οἰκογένειαν δεδομένος ἀριθμὸς μπουσσελ (20) γεωμήλων θὰ ἐξετιμᾶτο διαφοροτρόπως κατὰ διαφόρους ἡμερομηνίας ἐντὸς τῆς ἐποχῆς καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς διαφόρους προβλέψεις περὶ τῆς νέας ἐσοδείας. Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἐνός μηνός, πρὶν ἢ τὰ νέα γεωμήλα θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθοῦν, δοθὲν ἀπόθεμα παλαιῶν τοιούτων θὰ εἶχε σχετικῶς μεγάλην ἀξίαν ἐὰν ἦτο προφανὲς ὅτι ἡ νέα ἐσοδεία θὰ ἦτο ἀνεπαρκῆς, ὥστε νὰ καθίσταται ἐπιθυμητὸν νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὸ νέον γεωργικὸν ἔτος ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα ἐκ τῶν παλαιῶν γεωμήλων. Ἀντιθέτως αἱ ἐκτιμήσεις τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς θὰ ἦσαν χαμηλαί, ἐὰν ὑπῆρχε σαφὴς προσδοκία ἀφθόνου παραγωγῆς.

Σώφρων χρησιμοποίησις οἰουδήποτε ἀποθέματος ἀγαθῶν προϋποθέτει σύστημα χωρο-χρόνου. Σπάνις καὶ ἀφθονία δὲν ἔχουν συγκεκριμένον νόημα εἰμὴ μόνον εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ χωρο-χρόνου καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι πλήρως προφανὲς ὅτι οὐδεμία εἰδικὴ περίπτωσις ἀποθέματος τινος ἀγαθῶν θὰ συνεπέγητο προβλήματα σπάνεως, εἰμὴ μόνον ἐν συσχετισμῶ πρὸς εἰδικὰ προβλέψεις περὶ τοῦ μέλλοντος.

Καὶ ἡ πλεόν ἐπιμελῶς ὠργανωμένη ἀγορὰ δὲν δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τίποτε περισσότερον ἀπὸ τοῦ νὰ δώσῃ σαφῆ ἔκφρασιν εἰς τοὺς παράγοντας τοὺς ἐμπεριεχομένους εἰς τὴν ἐκτίμησιν ἐνός ἀτομικοῦ ἀποθέματος. Διὰ νὰ περιγράψωμεν χωρικὰς ἀπόψεις μῆς παγκοσμίου «ἀγορᾶς» εἶναι ἐπιθυμητὸν νὰ δώσωμεν ἔμφρασιν εἰς τὰ γεωγραφικὰ γνωρίσματα, κάμνοντες διάκρισιν μεταξὺ

19) Philip Henry Wicksteed, «Common Sense of Political Economy» (London, 1910) σελίδες 101, 236-37, 262-63.

20) (Σημ. Μετ.). Μπουσσελ: Μέτρον χωρητικότητος ἐν χρήσει κυρίως διὰ σιτηρά, ἴσον πρὸς 8 γαλλόνια.

ἀτομικῶν ἀγορῶν καὶ τοῦ συστήματος ὡς συνόλου (21). Διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς λειτουργικῆς ἀναλύσεως εἶναι προτιμότερον νὰ ὀμιλῶμεν περὶ συστήματος ἀγορῶν, παρὰ νὰ ὀμιλῶμεν περὶ περιοχῆς. Αἱ ἀτομικαὶ ἀγοραὶ ἀποτελοῦν τὰ τελικὰ δεδομένα ἀναφορᾶς καὶ εἶναι σαφῶς ἐπιθυμητὸν νὰ τὰς ἔχωμεν συνεχῶς παρούσας εἰς τὴν ὄρολογία. Ὅταν τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ἐμπόριον εἶναι ὠργανωμένον, αἱ συναλλαγαὶ δύνανται νὰ λαμβάνουν χώραν ἐλευθέρως εἰς τὸ ὅλον ἐντὸς τοῦ χωρο-χρόνου σύστημα ἀγορᾶς. Ἀγοραὶ ἐκ τοῦ ὑφισταμένου ἀποθέματος δύνανται νὰ γίνωνται εἰς οἰοδηποτε σημεῖον ἐντὸς τοῦ συστήματος καὶ ἡ σχέσις τοῦ παρόντος πρὸς τὰ προβλεπόμενα ἀποθέματα ἐκφράζεται εἰς μίαν σειρὰν τιμῶν διὰ μελλοντικὴν παράδοσιν, τινὲς τῶν ὁποίων, ὡς τιμαὶ προβλέψεως, ἀφοροῦν εἰδικῶς δυνατὴν παράδοσιν τῆς νέας ἐσοδείας (22). Τὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴν προσφορὰν εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀγορᾶς ὡς σύνολον, ἐκφράζονται εἰς τρεῖς οὐσιώδεις κατηγορίας: τὴν ἐμφανῆ προσφορὰν, τὴν ὀλικὴν φυσικὴν προσφορὰν καὶ τὴν ἐκτίμησιν διὰ τὴν νέαν συγκομιδὴν. Ἡ ὀλικὴ φυσικὴ προσφορὰ περιλαμβάνει τὸ ἀπόθεμα εἰς χεῖρας τοῦ παραγωγοῦ, ὥστε νὰ δύνανται νὰ καταστή γινωστὴ μόνον δι' ἐμπορικῶν ἢ ἐπιστῆμων ὑπολογισμῶν τῆς παραγωγῆς ἑνὸς ἐκάστου παραγωγοῦ. Ἡ ἐμφανὴς προσφορὰ ἀπογελεῖται ἀπὸ προσφορὰς εἰσελθούσας εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀγορᾶς, ὥστε νὰ εἶναι ἐπιδεκτικαὶ στατιστικῆς ἀπαριθμήσεως. Ἡ διάθρῳσις τῶν τιμῶν οἰοδηποτε παρόντος συστήματος ἀγορᾶς ἔχει ἐπομένως προέκτασιν εἰς τὸν χωρο-χρόνον. Ἡ διάθρῳσις τῶν τιμῶν προκειμένου νὰ κατανοηθῆ εἶναι τόσον ἀλληλεξηρημένη, ὥστε δι' ὠρισμένους σκοποὺς εἶναι δυνατὸν ν' ἀναφερώμεθα εἰς τὴν ὅλην διάθρῳσιν, θὰ ἦτο ἀσφαλέστερον ὅμως ἐὰν οἱ συγγραφεῖς ἐφρόντιζον νὰ μεταχειρισθῶν κάποιαν ἔκφρασιν, ἢ ὁποῖα θὰ ἔδιδε καθ' ἑαυτὴν ἐμφασιν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν, ἢ ὁποῖα γίνεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ γενίκευσις δύνανται νὰ λάβῃ τὴν μορφήν μᾶλλον ἑνὸς συμπλέγματος παρὰ τὴν μορφήν τῆς πλήρους ἀφαιρέσεως. Οὕτω «τιμαὶ σίτου» εἶναι περισσότερο ἀκριβὴς ἔκφρασις τοῦ συμπλέγματος παρὰ ἡ συνηθέστερον χρησιμοποιουμένη φράσις «ἡ τιμὴ τοῦ σίτου».

Οἱ θεωρητικοὶ οἰκονομολόγοι δὲν ἐσκόπουσαν ν' ἀγνοήσουν τὰ χρονικὰ στοιχεῖα εἰς τὰ φαινόμενα τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, παρὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἀφαιρέσεων, αἱ ὁποῖαι κυριαρχοῦν εἰς τὰς στατικὰς ἀναλύσεις. Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὑπῆρχεν ὀξεῖα κατανόησις τῆς ἀνάγκης τῶν δυναμικῶν διατυπώσεων τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι διαφυγῆς ἀπὸ τοὺς στατικὸς τύπους δὲν ὑπῆρχαν ἐπιτυχεῖς καὶ δὲν ἐξετόπισαν τὰς παλαιότερας κατηγορίας. Καθίσταται ὅλον ἐν δυσχερέστερον ν' ἀποφύγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ δίλημμα τοῦτο μεταξὺ στατικῆς καὶ δυναμικῆς

21) Rollin Edson Smith, «Wheat Fields and Markets of the World» (St. Louis: Modern Miller Co., 1908) Abbott Payson Usher, «History of the Grain Trade in France, 1400-1700» (Cambridge: Harvard University Press, 1913).

22) George Write Hoffman, «Future Trading upon Organised Commodity Markets» (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932).

είναι στενῶς συνδεδεμένοι πρὸς τὴν νευτώνειον ἔννοιαν τοῦ χρόνου. Ὁ Bergson ἐχαρακτήρισε τὴν νευτώνειον ἔννοιαν ὡς ἔννοιαν τοῦ χωροποιημένου χρόνου⁽²³⁾, διότι ἡ κίνησις εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρῇ ἀδιαφόρως, εἴτε πρὸς τὴν μίαν εἴτε πρὸς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν. Ἐὰν τίποτε δὲν συμβαίνει εἰς τὸν χρόνον, τὸ ὅποσον νὰ καθιστᾷ οὐσιώδη τὴν θεωρήσιν τῆς κατευθύνσεως τῆς κινήσεως, δὲν δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὰ χρονικὰ στοιχεῖα κατέχουν ὑψηλὸν βαθμὸν σπουδαιότητος. Τὸ νὰ τὰ περιλάβωμεν ἢ νὰ τὰ ἀποκλείσωμεν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ζήτημα εὐκολίας χειρισμοῦ.

Ἡ νευτώνειος θέσις εἶχε καὶ περαιτέρω συνεπείας. Συνέδεσε τὰς ιδιότητας τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως πρὸς τὰς διαδικασίας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο ν' ἀποδοθοῦν δι' ὄρων χωροποιημένων ἢ ἀναστρεψίμων χρονικῶν σχέσεων. Κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα ὑπῆρχον ἰσχυραὶ θεωρητικαὶ ἀντιδράσεις ἐναντίον τῆς ἀναλύσεως τοῦ χρόνου ὡς μὴ ἀναστρεψίμου διαδικασίας.

Ἡ ἱστορία, τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὅποσον ἡ οἰκονομικὴ θεωρία μετεχειρίσθη τὸν παράγοντα «χρόνος» κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη, θὰ ἦτο ἔργον ἀπαιτητικὸν καὶ δυσχερές. Εἶναι εἰς κατάλογος πολυπλόκων καὶ διεστραμμένων προσαρμογῶν μεταξὺ ἀφηρημένων θεωριῶν καὶ τῶν παρατηρουμένων φαινομένων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἡ ἐμπειρικὴ ἀνάλυσις προωθήθη εἰς πάντα τὰ πεδία τῆς ἐφηρμοσμένης Οἰκονομικῆς, χωρὶς νὰ δοθῇ πολλὴ προσοχὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τῆς θεωρητικῆς γενικεύσεως. Ἡ στατιστικὴ ἀνάλυσις τῶν χρονολογικῶν σειρῶν ἀναγνωρίζει τὴν μὴ ἀναστρεψιμότητα τῶν χρονικῶν σχέσεων καὶ τὸν ὀργανικὸν χαρακτήρα τῆς ὅλης διαδοχῆς τῶν γεγονότων, ἀλλὰ τὸ κύριον σῶμα τῆς θεωρίας τῆς γενικῆς ἰσορροπίας δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς παραχωρήσεις ταύτας πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα. Ἐπὶ ἐκτεταμένων περιοχῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως αἱ νευτώνειοι ἔννοιαι τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου εἶναι ἀκόμη αἱ κυριαρχούσαι. Τὸ ἔργον τοῦ Souter «Prolegomena to Relativity Economics»⁽²⁴⁾ μόλις καὶ μετὰ βίας παρατηρεῖται ἢ ἀναφέρεται.

Ἀναμφιβόλως εἰς τὴν μηχανικὴν αἱ νευτώνειοι ἔννοιαι θὰ ἐξακολουθήσουν χρησιμοποιούμεναι διὰ λειτουργικὴν ἀνάλυσιν σχέσεων, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ποσοτικὰ σφάλματα εἶναι ἀμελητέα, πλην ὅμως δὲν δύναται σήμερον νὰ γίνουσι ἀποδεκτὰ ὡς ἱκανοποιητικὴ βᾶσις διὰ πρωταρχικὴν ἐπιστημονικὴν γενικέυσιν. Εἶναι παράδοξον ὅτι αἱ ἀναθεωρήσεις τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν ἐδέησε νὰ κάμνουν τόσον μικρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι τόσον πολλὰ ἔχουν νὰ κερδήσουν ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴν τῶν νέων διατυπώσεων.

V

Πᾶσα συνεπῶς ἐμπειρικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ὀφείλει νὰ εὐρίσκη ἐπαρκῆ ἐξήγησιν τῶν διαδικασιῶν τῆς μεταβολῆς. Ὅλοι θεωροῦμεν τὴν ἱστο-

23) Bergson, «Creative Evolution» σελίδες 329-70.

24) Ralph William Souter, «Prolegomena to Relativity Economics; An Elementary Study in the Mechanics and Organics of an Expanding Universe» (New York, Columbia University Press, 1933).

ρίαν ως συνεχιζομένην διαδικασίαν, ως ακολουθίαν ἢ ἀκολουθίας γεγονότων, τὰ ὅποια ἔχουν ὀργανικὴν συγγένειαν μεταξὺ των. Ἡ συνέχεια ὁμως δὲν εἶναι οὔτε πλήρης οὔτε ἀπόλυτος· ὑπάρχουν λύσεις συνεχείας ἐφελκόμενοι μεταβολάς. Τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἐμφάνισις τοῦ νεωτερισμοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ ἱστορία εἶναι μέρος τῆς νοήμονος ἐξελικτικῆς διαδικασίας, ἡ ὅποια ἀποκαλύπτει τὴν προοδευτικὴν ἐμφάνισιν τοῦ νεωτερισμοῦ. Ὁ ὑπερβατικὸς ἰδεαλισμὸς ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας κατὰ τὸ παρελθόν, διότι ὁ ἐμπειρισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ πειστικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νεωτερισμοῦ.

Ὁ Gabriel de Tarde ἀνεγνώρισεν τὴν σημασίαν θεωρίας τινὸς τῆς ἐφευρέσεως⁽²⁵⁾. Ἡ περὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἀντίληψις τοῦ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς προοδευτικῆς ἐπιτεύξεως νεωτερισμοῦ ὑπὸ ἐξεχόντων προσώπων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν γενικὴν ἀφομοίωσιν τῶν νεωστὶ ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων διὰ τῆς ἀπομιμητικῆς ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν πολλῶν. Ὁ de Tarde ἐσκιαγράφησεν κατάλληλον σχεδιάσμα διὰ σαφῆ θεωρίαν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ τὸ ἔργον του δὲν ἔτυχεν εὐρείας ἀποδοχῆς. Ἡ περὶ μιμήσεως συζητήσεις ἔτυχεν εὐρυτέρας δημοσιότητος παρ' ὅσον αἱ ἄλλαι φάσεις τῆς σκέψεώς του, κατὰ μέγα μέρος διότι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐφευρέσεως δὲν ἀντικατέστησεν ἀποτελεσματικῶς τὰς ὑπερβατικὰς ἀντιλήψεις. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται παρουσιάζονται ὑπὸ δύο κάπως διισταμένας μορφάς: ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐμπνευσθείσης μεγαλοφυΐας ὡς φορέως κοσμικῶν δυνάμεων, ἡ θείας βουλήσεως, καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀντιλήψεως κοσμικῶν δυνάμεων ἐνεργουσῶν ἄνευ σημαντικῆς συνδέσεως πρὸς ἄτομα.

Ἡ ἰδέα τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου εἶναι φυσικὰ ἢ παλαιότερα, ἢ πλέον γενικὴ καὶ ἡ πλέον ἔμμονος ἀντίληψις τῆς διαδικασίας τῆς ἐφευρέσεως⁽²⁶⁾. Διαφυλλάσσεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας ὡς ἱερά, ὡς ἡ ἀπ' εὐθείας ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ σκοποῦ· εἶναι παραδεδεγμένη ἀρχὴ εἰς τὸ Βρετανικὸν καὶ Ἀμερικανικὸν δίκαιον τῶν προνομίων εὐρεσιτεχνίας⁽²⁷⁾. Εἶναι ἡ βᾶσις ὄλων τῶν ρομαντικῶν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς μορφώσεως. Ἡ ὑπερβατικὴ αὕτη ἀντίληψις τῆς ἐμπνεύσεως ἀντέχει διότι ἔχει τὸ θετικὸν προσὸν ν' ἀναγνωρίζῃ τὴν διάκρισιν τῶν ἐξεχόντων προσώπων καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν. Αἱ μαρξιστικαὶ μορφαὶ τῆς ὑλιστικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας καὶ μερικαὶ κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι, παρουσιάζουν τὴν μεταβολὴν ὡς ἐπίτευγμα γενικῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, αἱ ὅποια ἐπενεργοῦν ἄνευ ἀναφορᾶς πρὸς οἰονδήποτε ἐπὶ μέρους ἄτομον. Ὑλισμένοι

25) Gabriel de Tarde, «Les Lois de l'imitation» (Paris, 1890). «The Laws of Imitation» (New York: Henry Holt and Co., 1903) Tarde, «La Logique Sociale» (Paris, 1895) Tarde, «Les Lois Sociales» (Paris, 1899).

26) Αἱ κυριώτεραι γενικαὶ ἐκθέσεις τῆς θέσεως ταύτης εἶναι τὰ περίφημα βιβλία τοῦ Carlyle καὶ τοῦ Emerson. Thomas Carlyle, «On Heroes and Hero Worship» (London, 1840). Ralph Waldo Emerson, «Representative Men» (Boston, 1849).

27) Harold G. Fox «Monopolies and Patents» (Toronto: The University of Toronto Press, 1947), σελίδες 233-48.

Ίσως να θεωρήσουν ότι τοιαύτη αντίληψις δεν περιέχει ουσιαστές στοιχείον υπερβατισμοῦ, δεν ἔχει ὅμως σημασίαν να ἐγείρωμεν τοιοῦτον θέμα τώρα. Τινὲς τῶν ἀνωτέρω ἰδεῶν περὶ κοσμικῆς διαδικασίας θὰ ἠδύναντο να καταταγοῦν εἰς τὰς ἐμπειρικός, ἀλλ' ἐὰν περιέχουν ἐννοίας τελικῶν σκοπῶν εἶναι τοῦλάχιστον δυνατὸν να ὑποστηριχθῆ ὅτι τὰ ὑπερβατικά στοιχεῖα εἰς τὴν ὅλην ἀντίληψιν εἶναι σημαντικώτερα τῶν ἐμπειρικῶν.

Τὸ πρόβλημα τῆς μεταβολῆς καὶ τοῦ νεωτερισμοῦ ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον ἐμπόδιον δι' οἰανδήποτε νοήμονα ἐφαρμογὴν τῶν ἐμπειρικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν ἱστορίαν. Αἱ μέθοδοι τῆς κριτικῆς ἐπαληθεύσεως περιωρίζοντο πράγματι εἰς προβλήματα λεπτομερειῶν, τὰ ὅποια ἄφινον ἄθικτον τὸ κύριον ἔργον τῆς ἐρμηνείας. Οὐκ ὀλίγα ἔχουν ἐπιτελεσθῆ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, ἀλλὰ δεν δυνάμεθα να συνεχίσωμεν ἐπ' ἄπειρον βασιζόμενοι εἰς τὴν ἀφήγησιν καὶ τὴν περιγραφὴν ὡς τὴν μόνην μας προσέγγισιν πρὸς τὸ νόημα τῆς ἱστορίας. Ἔχομεν ἀνάγκην να κατανοήσωμεν τὴν ἱστορίαν ὡς διαδικασίαν δυναμένην ν' ἀναλυθῆ εἰς ὅρους ἀρκούντως γενικούς, ὥστε να μᾶς καθιστοῦν κυρίου τοῦ ὑλικοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ Toynebee «Study of History» σημειώνει τὴν μεγαλυτέραν προόδον, ἢ ὅποια ἔχει ἐπιτελεσθῆ μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐξαιρέτου τούτου ἔργου καθίσταται προφανὴς ἡ μεγάλη ἀνάγκη ἐπαρκοῦς ἐμπειρικῆς ἀναλύσεως τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νεωτερισμοῦ.

Εἰς τὸ κρίσιμον τοῦτο πρόβλημα ἡ Gestaltpsychologie⁽²⁸⁾ προσφέρει οὐσιαστικῶς νέαν μέθοδον ὑποσχομένην πολλὰ διὰ τὸ μέλλον. Ἀσφαλῶς δεν εἶναι ὑπερβολὴ να εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀνάλυσις αὕτη τῆς συμπεριφορᾶς σημειώνει μίαν τῶν μεγαλυτέρων προόδων τοῦ ἐμπειρισμοῦ, καθὼς δὲ εἶναι οὐσιαστικῶς σύμφωνος πρὸς τὰς προσφάτους προόδους εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν ἀκριβῆ λογικὴν, κατὰ πολὺ συμβάλλει εἰς νοήμονα διατύπωσιν τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

Ἡ Gestaltpsychologie μᾶς προσφέρει νέαν κατανόησιν τῆς συνεχείας τῆς ἀναπτύξεως ἐκ τῶν ἀνωτέρων ζῶων πρὸς τὸν ἄνθρωπον· μᾶς προσφέρει περισσότερο ἐπαρκῆ κατανόησιν τῶν διαδικασιῶν τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τῆς μαθήσεως καὶ καθιστᾷ σαφὲς ὅτι αἱ ἐπιτεύξεις τῶν ἐξεχόντων προσώπων βασιζονται εἰς τὰς αὐτὰς διαδικασίας, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα πνευματικῆς δραστηριότητος. Ἡ γενικὴ ἀνάλυσις τῆς συμπεριφορᾶς παρέχει βάσιν διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων κατὰ πολὺ καλύτεραν ἐκείνης τὴν ὅποιαν ἔσχομεν κατὰ τὸ παρελθόν καὶ ὅταν τὰ συμπερά-

28) (Σημ. Μετ.). Ὁ γερμανικὸς ὅρος Gestaltpsychologie σημαίνει κατεύθυνσιν ἐρεύνης τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ἢ ὅποια δύναται ν' ἀναχθῆ εἰς τὸν Chr. Ehrenfels, ἀλλ' ἐθεμελιώθη κυρίως ἀπὸ τοὺς Köhler, Koffka καὶ Wertheimer. Ἡ κατεύθυνσις αὕτη προσπαθεῖ να ἐξηγήσῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα κατὰ τρόπον μᾶλλον ὀργανικὸν παρά μηχανικόν, χρησιμοποιοῦσα ὡς ὑπόβαθρον τὴν ἐννοίαν τῆς «μορφῆς» (Gestalt, ἐξ οὗ καὶ ὁ ὅρος). Ἡ Gestaltpsychologie τονίζει τὸν ὀργανικὸν χαρακτήρα, τὴν ἐνότητα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, τὴν ἐξάρτησιν μᾶλλον τῶν μερῶν ἀπὸ τὸ ὅλον, παρά τοῦ ὅλου ἀπὸ τὰ μέρη, τὴν ὑπαρξίν τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἐκδηλώσεων διαδικασίας ἀλλ' ὡς ὑποβάθρων ταύτης.

σματα θὰ ἔχουν πλήρως καταστρωθῆ θὰ εἶναι δυνατὸν ν' αναπτύξωμεν μεθόδους διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν τάσεων πρὸς σταθεροποίησιν εἰς τὸ ἐλάχιστον, αἱ ὁποῖαι μέθοδοι θὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τὰς ἀκαμψίας τῆς νευτωνείου στατικῆς (29). Αἱ σημαντικαὶ μελέται τοῦ George K. Zipf εἶναι ἐνδεικτικαὶ καὶ τῶν δυνατοτήτων μεγαλυτέρας ἐμβαθύνσεώς μας εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς συμπεριφορᾶς (30). Τὰ προβλήματα ταῦτα ὅμως ἐνδιαφέρουν τὴν γενικὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν μᾶλλον, παρὰ τὴν μέθοδον τῆς ἱστορικῆς ἀναλύσεως καὶ ἀπαιτοῦν χωριστὴν μεταχείρισιν.

Αἱ ἔννοιαι τῆς «μορφῆς» εἰς τὴν ψυχολογίαν δίδουν ἔμφασιν εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ εἰς τὴν ροπὴν αὐτοῦ νὰ διαπλάσῃ ὑποδείγματα δράσεως, τὰ ὁποῖα συναθροίζουσιν εἰς διατεταγμένην ἀκολουθίαν σειρὰν πράξεων κατευθυνομένων πρὸς κάποιον ἀντικείμενον ἢ σκοπὸν. Ὁ νεωτερισμὸς ἐμφανίζεται ὅταν τοιοῦτον ὑπόδειγμα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐντελῶς πλήρες, συμπληροῦται, ἢ ὅταν εὐρίσκωνται μέσα πρὸς βελτίωσιν ἐνὸς ὑποδείγματος δράσεως, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιτυγχάνεται ὀλιγώτερον ἱκανοποιητικὸν ἀποτέλεσμα, ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀργότερον διαπιστοῦται ὅτι δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ. Ἡ ἐφεύρεσις δὲν εἶναι συμπτωματικὸν ἢ σπάνιον εἶδος πνευματικῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ μόνιμον χαρακτηριστικὸν τῆς συμπεριφορᾶς ὅλων τῶν ἀνωτέρων ὀργανισμῶν. Μέγα μέρος τῆς συγχύσεως καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἐφεύρεσιν προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν πρὸς διάκρισιν μεταξὺ ἀτομικῆς περιπτώσεως νεωτερισμοῦ καὶ μαζικῶν συνθέσεων πολλῶν τοιούτων περιπτώσεων εἰς μακρὸς χρονικὰς περιόδους (31). Ἡ ἐφεύρεσις εἶναι κοινωνικὴ διαδικασία, εἰς τὴν ὁποῖαν πολλὰ ἄτομα συμμετέχουν, ἀλλὰ διὰ τὴν ὁποῖαν οὐδὲν ξεχωριστὸν ἄτομον εἶναι ἀπαραίτητον.

Ἡ γενικὴ θέσις τῆς Gestaltpsychologie παρουσιάζει οὕτω ὀξείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ νεωτερισμοῦ. Διὰ τοὺς ὑπερβατιστάς αἱ κοινωνικαὶ ἐπιτευξεις ὀφείλονται εἰς ὅσα ἐπέτελεσεν μικρὸς ἀριθμὸς πολὺν μεγάλων ἀνδρῶν. Εἰς πᾶσαν ἱστορικὴν σύνθεσιν ἡ ἀνάγκη πρὸς συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς ὀδηγεῖ κατὰ τρόπον ὄξυ εἰς ἕξαρσιν τοῦ ἐλαχίστου δυνατοῦ ἀριθμοῦ ἡγετῶν εἰς τὸ πεδίον τῆς σκέψεως ἢ τῆς δράσεως. Οἱ ἐλάσσονες προφῆται διασποῦν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ μελετητοῦ καὶ κάμνουν τὴν ἀφήγησιν μακρὰν καὶ ἀνιαρὰν. Σχεδὸν ὅλη ἡ πολιτικὴ, θεσμολογικὴ καὶ πνευματικὴ ἱστορία εἶναι γραμμὴν με τοιαύτην διάθεσιν. Οὕτω

29) Koffka, «Principles» σελ. 332.

30) George K. Zipf, «National Unity and Disunity» (Bloomington, Ind.: Principia Press 1941); Zipf, «Human Behaviour and the Principle of Least Effort» (Cambridge: Addison - Wesley Press, 1949).

31) William Fielding Ogburn, «Social Change with Respect to Culture and Original Nature» (New York: the Viking Press, 1922). Kroeber, «Configurations of Culture Growth» Sidney. Colum Gilfillan, «Inventing the Ship» (Chicago: Follett Publishing Co., 1935). Gilfillan, «The Sociology of Invention» (Chicago: Follett Publishing Co., 1935). Abbott. Payson Usher, «A History of Mechanical Invention» (New York: Macgrawhill Book Co., 1929). Joseph Rosman, «The Psychology of the Inventor: A Study of Patendee» (Washington, D.C.: Inventor's Publishing Co., 1913).

μέθοδοι τῆς ἐκθέσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δυνάμεναι νὰ δικαιολογηθοῦν, φαίνεται ν' ἀποδεικνύουν εἰδικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας, ἂν καὶ πράγματι ἡ ἰδέα τῆς μεγαλοφυΐας ὡς δοθέντος φαινομένου οὐσιαστικῶς οὐδεμίαν παρέχει ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα: πῶς συμβαίνουν τὰ νέα γεγονότα;

Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἔχη ἀναπτυχθῆ ρητῶς ψυχολογικὴ θεωρία τῆς ἐφευρέσεως, ἡ ἐμπειρικὴ μελέτη τοῦ ὄλου θέματος ἀποκαλύπτει τὰς δυσχερεΐας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς μεγαλοφυΐας ὡς δοθέντος φαινομένου. Οἰαδήποτε σοβαρὰ ἔρευνα ἀποκαλύπτει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔργον τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὐδαμῶς ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου πρωτότυπον. Ὁ Σωκράτης εἶχε προδρόμους. Ὁ Πλάτων ἀνέπτυξε τὴν σκέψιν τοῦ Σωκράτους με πρωτοτύπους συμβολάς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι πολὺ εὐκόλον νὰ διακριθοῦν. Ὁ Shakespeare σπανίως ἐδημιούργησεν ἐκ τοῦ μηδενὸς οἰονδήποτε ἀπὸ τοὺς χαρακτήρας ἢ οἰανδήποτε ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἔργων του. Ὁ Newton συνεπλήρωσε σύνθεσιν, ἡ ὁποία δύναται ν' ἀναχθῆ κατὰ στάδια εἰς τὸν Galileo, τὸν Leonardo da Vinci καὶ τοὺς ἀνωνύμους συγγραφεῖς τῶν πραγματειῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, τὰς ὁποίας ὁ Duhem ἀναφέρει ὡς τὴν πρώτην ἔνδειξιν χειραφετήσεως ἀπὸ τὴν μηχανικὴν τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς σχολῆς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα συμβάλλουν εἰς τὰς συνολικὰς κοινωνικὰς ἐπιτεύξεις δεικνύεται ἀκόμη περισσότερον ἐντυπωσιακῶς εἰς τὴν νοήμονα ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης τοῦ George Sarton⁽³²⁾.

Ἡ ἀνάλυσις τῆς Gestaltpsychologie παρέχει ἀπλῶς ρητὸν ψυχολογικὸν ἀπολογισμὸν ὀργανικῆς κοινωνικῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία δύναται νὰ διαπιστωθῆ καὶ νὰ περιγραφῆ δι' ἐμπειρικῶν ἱστορικῶν μεθόδων. Τοῦτο δὲν εἶναι ἐκπληκτικόν, καθόσον καὶ αὕτη ἡ ἐρμηνεία τῆς Gestaltpsychologie δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ φιλόπονος προσπάθεια ἐφαρμογῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν μεθόδων ἐμπειρικῆς προσεγγίσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ Gestaltpsychologie δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν χρονογράφησιν τῆς κοινωνικῆς δράσεως· ἀπλῶς προσφέρει ἐπαρκέστερον ἀπολογισμὸν τῶν διαδικασιῶν, διὰ τῶν ὁποίων μέγας ἀριθμὸς ἀτόμων συμβάλλει εἰς τὴν προοδευτικὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία κοινῶς ἂν καὶ σφαλερῶς, ἀποδίδεται εἰς δύο ἢ τρία ἄτομα, τῶν ὁποίων αἱ ἐπιτεύξεις συνετελέσθησαν ἀπλῶς κατὰ τὰ προκεχωρημένα στάδια τῆς μακρᾶς διαδικασίας. Αἱ συσσωρευτικαὶ αὐτὰ συνθέσεις εἶναι συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λόγου, προφορικῆς καὶ γραπτῆς.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτομικοῦ πνεύματος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιδράσεων τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ περιβάλλοντος, τροποποιημένων διὰ τῆς ἐπιλογῆς καὶ τοῦ δημιουργικοῦ νεωτερισμοῦ. Οἱ ρομαντικοὶ καὶ οἱ ὑπερβατισταὶ

32) George Sarton, «Introduction to the History of Science» (3 τόμοι· Baltimore: Williams and Wilkins Co., for the Carnegie Institution of Washington, 1927-1931). Sarton, «Science and Learning in the Fourteenth Century» (2 τόμοι· Baltimore: Williams and Wilkins Co for the Carnegie Institution of Washington, 1947-48), Pierre Duhem, «Le System du Monde; Histoire des Doctrines Cosmologiques à Copernic» (5 τόμοι· Paris, 1913-1917).

ὑπέθεσαν κοινῶς ὅτι τὸ ἄτομον ἦτο μόνον μὲ τὸν Θεὸν καὶ τὴν φύσιν· ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἔν ἐπὶ μέρους ἄτομον εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τὸ ἴδιον ὅτι εἶναι ἀπομεμονωμένον, αἱ πνευματικαὶ συνήθειαι καὶ ἀντιδράσεις του ἔχουν προέλθει κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ ἄλλα πνεύματα ζῶντα ἢ νεκρά. Ὁ Sir Charles Sherrington ἐσχεδίασε διάγραμμα ἵνα συμβολίσῃ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ροὴν τῆς ζώσης ὕλης, συντελουμένην μέσῳ τῶν ἀναπαραγωγικῶν κυττάρων (33). Μετὰ τὴν καθιέρωσιν ὁμοῦς ἐπικοινωνίας μεταξύ τῶν ἀτόμων κατὰ πολὺ ἀναπτύσσεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὰ ὠργανωμένα συστήματα συμπεριφορᾶς προσδίδουν συνοχὴν εἰς τὰς δραστηριότητας τῆς ομάδος, ὡς ἐπίσης καὶ νέον τι εἶδος χρονικῆς συνεχείας εἰς τὰ ὑποδείγματα δράσεως καὶ σκέψεως. Ἰδέαι, ἔννοιαι, τρόποι συμπεριφορᾶς δύνανται νὰ μεταδοθοῦν διὰ τῆς προφορικῆς ἢ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, οὕτως ὥστε τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ὠργανωμένης συμπεριφορᾶς μας παραμένουν ἀναλλοίωτα ἐπὶ μακρὰς χρονικὰς περιόδους, δηλαδὴ χωρὶς ἀλλαγὴν ἰκανὴν νὰ καταστρέψῃ τὴν συνέχειάν των. Αἱ διαδικασίαι τῆς μεταδόσεως ὁμοῦς δὲν εἶναι μηχανικῶς ἀμεμπτοί, οὔτε εἶναι τὰ ὑποδείγματα δράσεως τόσον τέλεια, ὥστε νὰ μὴν ὑπόκεινται εἰς τροποποίησιν λόγῳ ἀπροόπτων συμβάντων.

Αἱ οἰκονομικαὶ δραστηριότητες ὁδηγοῦν εἰς νεωτερισμοὺς ἐπὶ διαφόρων ἐπιπέδων καὶ εἰς διάφορα πεδία δράσεως. Τὰ σπουδαιότερα πεδία εἶναι τὰ τεχνολογικὰ πεδία, ἡ νομοθετικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ δραστηριότης τῶν κρατικῶν ἀρχῶν, ὡς καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ περιγραφοῦν λειτουργικῶς ὡς ἀποφάσεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν. Οὐδὲν χαρακτηριστικὸν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἔχει τύχει μικροτέρας προσοχῆς ἀπὸ τὴν σειρὰν ταύτην τῶν προβλημάτων τῶν συνδεομένων πρὸς τὸν νεωτερισμὸν. Τὰ ὅρια μεταξύ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν εἶναι ἀτελῶς καθωρισμένα καὶ ἡ λειτουργικὴ σημασία τῶν δραστηριοτήτων ἔχει λίαν ἀτελῶς ἀναλυθῆ. Νοήμων συζήτησις τῶν θεμάτων τούτων καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπαραίτητος. Ἡ αὔξουσα συγκέντρωσις τῶν οἰκονομικῶν ἐλέγχων εἰς χεῖρας εἴτε τοῦ κράτους εἴτε τῶν ἰδιωτῶν δίδει νέαν σημασίαν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ ἔλεγχος οὗτος ἐξασκεῖται εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἡ διεύθυνσις τῆς μεγάλης ἐπιχειρήσεως ὁδηγεῖ εἰς νέας εἰδικεύσεις εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος. Ἐπισταμένη ἀνάλυσις τῶν λειτουργιῶν εἶναι οὐσιώδους σημασίας, οἰαδήποτε ὅρια καὶ ἂν χαραχθοῦν ἐκάστοτε μεταξύ τῆς κρατικῆς καὶ τῆς ἰδιωτικῆς δραστηριότητος εἰς μίαν ἐπὶ μέρους οἰκονομίαν.

VI

Συνεπῆς ἐφαρμογὴ τῶν ἐμπειρικῶν ἀρχῶν, ὡς ἔχουν σήμερον ἀναπτυχθῆ, θὰ καθίστα δυνατὴν τὴν παρουσίαν τῶν ποικίλων τύπων οἰκονομικῆς ἀναλύσεως ὡς τμημάτων ἐνιαίου συνόλου, κυριαρχουμένου ἀπὸ μίαν ἐνοποιοῦσαν ἀρχὴν καὶ ὀλοκληρουμένου μὲ μίαν συστηματικὴν ἐρμηνείαν πασῶν τῶν ἐμπε-

33) Sir Charles Sherrington, «Man in his Nature» (New York: The Macmillan Co; Cambridge: The University Press, 1941), σελ. 318.

ριεχομένων αξιολογικών κρίσεων. Είς τὸ παρελθόν, ὠρισμένοι θεωρητικοὶ ἀξίαι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ὑπερβατικῆς μεταφυσικῆς, ἄλλαι δὲ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἐμπειρικῆς ἀναλύσεως, διατυπωμένης εἰς ὅρους τῆς νευτωνείου μηχανικῆς καὶ τῆς νευτωνείου ἐννοίας τοῦ χωροποιημένου χρόνου. Ἀμφότεροι οἱ τύποι ἀξιών ἐθεωρήθησαν ὅτι ἔχουν ιδιότητος ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι διαφέρουν ἀπὸ τὰς ἀληθείας τῆς ἱστορίας ἢ τῆς στατιστικῆς. Αἱ ἱστορικαὶ ἐργασίαι σπανίως διετυπώθησαν μὲ κάποιαν συνέπειαν : μέγα μέρος τῆς βασικῆς ἐργασίας τῆς στηριζομένης εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου εἶναι ἐμπειρικῆς μορφῆς, ἀλλ' εἰς πολλὰ ἔργα ἐρμηνευτικῆς φύσεως ἐμφανίζονται πολλὰ μορφαὶ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ποικίλλουσαι ἀπὸ τοῦ ρομαντικοῦ ἀτομισμού τῶν ἀπλουστείων τύπων τῆς ἐννοίας τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου, μέχρι τῶν κολλεκτιστικῶν ἰδεωδῶν τοῦ Μαρξισμού καὶ τῶν ἐναλλασσομένων ἰδεωδῶν τύπων πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ συγκεχυμένη αὕτη ἀνάμιξις τοῦ ἐμπειρισμοῦ πρὸς τὸν ὑπερβατισμὸν εἶναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀδικαιολόγητος. Αἱ παλαιότεραι μορφαὶ ἐμπειρισμοῦ ἄφινον τόσον πολλὰ ἐρωτήματα ἀναπάντητα, ἢ ἀπήντων τόσον ἀτελῶς εἰς αὐτά, ὥστε πολὺ μικρὰ πιθανότης ὑπῆρχε νὰ διαμορφώθῃ συνεπὴς χειρισμὸς τῆς ὅλης σειρᾶς τῶν οικονομικῶν προβλημάτων. Ἐὰν μείνωμεν εἰς τὰ πλαίσια τῶν παλαιότερων ἐννοιῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς παλαιότερας λογικῆς, ἢ λύσις τοῦ Rickert ἦτο ὅ,τι περισσότερο θὰ ἠδύνατο νὰ προσφερθῇ εἰλικρινῆς ἀναγνώρισις δύο διαφόρων τύπων τεχνικῆς, τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς, διαφορετικῆς οὐσης ἑκατέρας ὡς πρὸς τὰς μεθόδους τῆς ἀναλύσεως καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀληθείας τῶν προτάσεών της. Καθ' ὃ μέτρον οὐδεὶς ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικὸς κλάδος θὰ ἠδύνατο νὰ βασισθῇ ἀποκλειστικῶς εἴτε ἐπὶ τῆς μιᾶς εἴτε ἐπὶ τῆς ἄλλης τεχνικῆς, τὸ σύστημα τῆς γνώσεως κατεῖχε βαθμὸν τινα ἐνότητος. Ἡ γνώσις εἰς τὴν ὁλότητά της δὲν ἐνεφάνιζεν οὔτε τὰς βεβαιότητας τῶν ἐπιστημῶν, οὔτε τὸν ἀπλῶς συμπτωματικὸν καὶ τυχαῖον χαρακτῆρα τῆς ἱστορίας.

Τώρα ὁραματιζόμεθα κατὰ πολὺ ἀνωτέραν λύσιν. Εἶναι πλέον ἐφικτὴ μία νοήμων διατύπωσις τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας. Οἱ μελετηταὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἐμπειρικὴ ἄποψις εἶναι συμπαθῆς, ἀναμφιβόλως θὰ εἶναι διατεθειμένοι ν' ἀποδεχθῶν τὸ ἐπίτευγμα τοῦτο ὡς ὀριστικὸν καὶ ἀποφασιστικόν. Ὡς βάσις διὰ προσωπικὴν μελέτην τοιαύτη κρίσις εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ ὑποστηριχθῇ, ἀλλ' εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ δώσωμεν τόσον μικρὰν ἀξίαν εἰς τὰς ἐπικλήσεις τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Εἰς κάποιον ἀπώτερον μέλλον ἴσως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτύχωμεν ἀποδοχὴν τῆς προτάσεως ὅτι ὅλαι αἱ αἰσθητικαὶ καὶ ἠθικαὶ κρίσεις εἶναι ἐμπειρικαὶ τοιαῦται καὶ ὡς ἐκ τούτου σύμφωνοι πρὸς ὠρισμένον κοινωνικὸν περιβάλλον. Πρὸς τὸ παρὸν ὁμως δὲν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ὅτι θὰ ἐκτοπίσωμεν τὸν ὑπερβατικὸν ἰδεαλισμὸν ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν σκέψιν ἢ ἔστω ὅτι θὰ ἐπιτύχωμεν σοβαράν τινα ἀναθεώρησιν αὐτοῦ. Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν εὐρείαν ἀποδοχὴν τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων πρὶν ἢ συντελεσθῇ ἀσφαλῆς κριτικὴ ἐργασία. Τὸ προέχον δὲν εἶναι

νά εξασφαλίσωμεν όμοιομορφία, αλλά είναι ύψίστης σημασίας νά έναρμονισθοῦν τὰ διάφορα δυνατὰ συστήματα σκέψεως.

Ἡ διαμόρφωσις ἐνός ἀληθῶς συνεποῦς πρὸς ἑαυτὸν ἐμπειρισμοῦ εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὴ διὰ τὴν Οἰκονομικὴν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν. Πλήρης ἀνάπτυξις τῆς ἐμπειριστικῆς θέσεως θὰ συνενώσῃ εἰς ἐνιαῖον ἐπιστημονικὸν κλάδον τὰς τρεῖς μεθόδους : τῆς θεωρητικῆς, τῆς στατιστικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναλύσεως. Εἰς τὸ παρελθὸν αἱ μέθοδοι αὗται συνεσχετίσθησαν, ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν παραλλήλως εἰς τὴν πράξιν διὰ λόγους εὐκολίας χειρισμοῦ, χωρὶς ὅμως νά ὑπάρχῃ πεπειθῆσις ὅτι θὰ ἡδύνατο νά εὐρεθῆ ἄποιο ὑποκρυπτόμενον στοιχεῖον ἐνότητος μεταξύ των. Ὅλα τὰ ἐμπόδια, τὰ ὅποια ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἐνοποίησιν των, ἐξαφανίζονται, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν νέαν ἐμπειρικὴν ἐρμηνείαν τῆς φύσεως τῶν ἀναλυτικῶν ἀληθειῶν καὶ τὴν ἐννοίαν τοῦ συστήματος τοῦ χωρο-χρόνου ὡς οὐσιώδους χαρακτηριστικοῦ ὄλων τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Ἡ θέσις τῆς στατιστικῆς θὰ ἐπηρεασθῆ βαθέως ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν. Ἀφοῦ σταθμισθοῦν ὀρθῶς οἱ περιορισμοὶ τῆς ἐμπειρικῆς μας γνώσεως, ἡ ἀνάλυσις τῶν πιθανοτήτων καθίσταται σημαντικὴ καὶ σεβαστὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, καὶ ὄχι ἄνευ ἀξίας προσωρινὸν μέτρον, τὸ ὅποιον ἐπεβλήθη εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας λόγῳ τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἀναποφεύκτων ἀβεβαιοτήτων τῶν δεδομένων των. Αἱ ἐφαρμογαὶ ποσοτικῶν μεθόδων καὶ ἡ διατύπωσις κατηγοριῶν εἰς ἐπαληθευσίμους ὄρους συνεπάγονται προβλήματα μεθόδου, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ δι' ὅλας τὰς ἐπιστήμας (34).

Ἡ νέα διατύπωσις τῆς φύσεως τῆς ἀναλυτικῆς ἀληθείας εἶναι ἐπίσης σημαντικὴ, διότι καθιστᾷ τὸν ἱστορικὸν ἱκανὸν νά περιγράψῃ ἐπακριβέστερον τὰ ζητήματα, τὰ ὅποια γεννῶνται μεταξύ τῶν ποικίλων μορφῶν τοῦ ριζικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τῆς ἀμέσου ἐμπειρικῆς ἀναλύσεως. Οἱ εἰδικοὶ ἰσχυρισμοὶ τῶν ἰδεαλισμῶν τούτων βασιζόνται ἐπὶ ὑπερβατικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐπὶ τῆς συνταπίσεως τῶν ἐπὶ μέρους ιδεῶδων πρὸς τοὺς «τελικούς σκοπούς» εἰς τὴν κοσμικὴν διαδικασίαν. Οἰαδήποτε ἱκανοποιητικὴ ἔκθεσις ἢ συζήτησις τῶν ζητημάτων τούτων εἶναι ἀδύνατος, ἐφόσον αἱ βασικαὶ μεταφυσικαὶ αὗται θέσεις δὲν ἀναγνωρισθοῦν μετὰ παρρησίας καὶ ἐκτεθοῦν σαφῶς. Ὁ ἐμπειριστὴς δὲν εἶναι διατεθειμένος νά ἀμφισβητήσῃ τὰ ιδεῶδη ὡς τοιαῦτα : ἀμφισβητεῖ μᾶλλον τὴν

34) Τὰ ζητήματα τῆς θεωρίας τῆς πιθανότητος συζητοῦνται διεξοδικῶς εἰς τὸ «Symposium on Probability, Philosophy and Phenomeno—Logical Research» V, 449—532· VI, 11—86, 590—622. Μέρους πρῶτον Donald Williams. Διὰ τὸ θέμα τῆς ἐξελιξεως τῶν πιθανοτήτων ἀπὸ τὰς συχνότητας, βλέπε σελίδας 449—84. Ernest Nagel, «Probability and Non-Demonstrative Inference» σελίδες 485—507. Hans Reichenbach, «Reply to Donald William's Criticism of the Frequency Theory of Probability» σελίδες 508—12· Rudolph Carnap, «The Two Concepts of Probability» σελίδες 513—32. Τὰ μέρη II καὶ III ἀποτελοῦνται ἀπὸ σχόλια τῶν περιεχομένων εἰς τὸ μέρος I ὑπὸ τῶν Henry Margenau, R. Von Mises καὶ Felix Kaufman, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις εἰς τὰς κριτικὰς ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς εἰς τὸ μέρος I.

προβολήν των ὡς ἀναγκαίων καὶ τελικῶν σκοπῶν. Τὰ ιδεώδη ἔχουν κατ' ἀνάγκην τὴν θέσιν των εἰς ὅλα τὰ συστήματα ἀξιών, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἐμπειριστικὴν θέσιν, οὐδὲν ἐπὶ μέρους ιδεῶδες δύναται νὰ προβληθῆ ὡς καθολικῶς ἰσχύουσα κρίσις ἀξίας. Εἶναι ἐνδεχομένη ἀξία, ἀλλ' ὄχι ἀναγκαία οὔτε τελική. Οἱ ριζικοὶ ἰδεαλισμοὶ εἶναι ἐπίμονον χαρακτηριστικὸν τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας, ἐν τούτοις ἡ ἀξία των διὰ τὴν ἱστορικὴν διαδικασίαν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι ἡ αὐτὴ μετὰ τὴν ἀξίαν, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν συνηγῶρων των. Οἱ ἰδεαλισταὶ τείνουν νὰ πιστεύσουν ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην μόνον ν' ἀναπτύσσωμεν καὶ νὰ ἐκφράζωμεν ὑψηλὰ ιδεώδη. Ὁ ἐμπειριστὴς ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τοῦ ἔχειν ιδεώδη, ἀλλ' ἀντιλαμβάνεται ἐπίσης πλήρως ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ τὰ ἔχωμεν ὡς ἐννοίας, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ μάθωμεν πῶς νὰ ζῶμεν μετὰ αὐτά. Δὲν ἀποτελοῦν σκοποὺς αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ· εἶναι μέσα διὰ τὴν συνεχῆ πραγματοποίησιν ὀργανικῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν ὁμάδων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ περιβάλλον διὰ τὴν ζωὴν του.

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ι. Λ. ΧΡΥΣΟΧΟΥ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Ὁργανώσεως
τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς

Τόμος Α' — Σελ. 418 — Δρχ. 70